

Gondolatok a diszkurzív politológiáról

Pál Gábor

A diszkurzív politológia – tűnődések
(Megvitatva: 2003. február 18-án)

*Mottó: Piros? Piros. Sárga? Sárgás...
Gömbölyű? Gömbölyű. Zamatos? Mi az hogy!
Akkor – legyen ez a diszkurzív politikatudomány!*

1. A politológia „többszörös genezise”?

Az egyik lehetséges megközelítés szerint a politológia nem stabil, viszonylag homogén és – legalábbis egyes elemeiben – folytonos szellemi képződmény, hanem lépten-nyomon megszülető és elhaló, majd más alakban újjászülető, önmagát konstruáló, dekonstruáló és rekonstruáló gondolati rendszer, „autopoietikus” jelenség. E felfogásban a politikatudomány (eszme)története törések és szakadások sorozataként állhat előttünk. A politikáról szóló diskurzus tulajdonképpen „megalapítása” Platón és Arisztotelész munkásságához köthető, feltételeit olyan mélyreható változások teremtették meg, mint a korban egyedülálló antik demokrácia kereteinek kikristályosodása, a filozófia szókratészi fordulata (a természet helyett az ember középpontba kerülése, a „jó élet” feltételeinek keresése), az alfabetikus írásbeliség elterjedése, és ezzel együtt az elemző, elvonatkoztató gondolkodás kialakulása (Nyíri 2000: 391.). Bár e diskurzus hosszú időre „elhalkul”, ám Plátón és – különösen – Arisztotelész fogalmai, kategóriái, érvei ott suttognak a római jog, majd a kereszténység diadalmas harsogása mögött. Búvópatakként vannak jelen, néha egészen eltűnve, néha a felszínre törve (pl. skolasztika), ám a végig dominálják az általuk életre hívott premodern politikai diskurzust. Hegemóniájuknak drasztikus szakadás vet véget.

A cezúrát Machiavelli színre lépése jelenti, aki egyszerre megjelenítője, hordozója, illetve előidézője a változásnak. A kapitalizmus, a polgáriasodás korai formáinak kibontakozása közepette, a korabeli olasz városállamok és – paradox módon – a késői reneszánsz szellemi közegében „újraalapítja” a politikáról szóló diskurzust. Túllép a test és lélek dichotómiáján, a politikát leválasztja az erkölcsi, illetve vallási-metafizikai alapról, felfedezi és szekularizált fogalmakkal leírni igyekszik annak önálló, sajátos területét. Elméletének racionalizmusa, az újszerű kiindulópontok, a korábban szokatlan kérdések és válaszok a modern politikai gondolkodás alapjait vetik meg, maga Machiavelli pedig az egyik legtöbbet idézett, hivatkozási alapnak tekintett, persze sokszor félreértett és félremagyarázott szerzővé lesz (ld. „machiavellizmus”). A természetjogi és szerződéselméletek, majd a történeti-institucionális irányzat képviselői ugyan más hangsúlyokkal és érveléssel, kereteit tovább tágítva, de alapvetően e diszkurzív térben (illetve a „Gutenberg-galaxisban”) mozogva alkotják meg tényeiket és igazságait.

Újabb törést jelent a huszadik század első harmadában létrejött amerikai politikatudomány, amely a második ipari forradalom, a robbanásszerű technikai fejlődés, a tömegessé váló politika, a szabadverseny demokratia körülményei közt alakul ki, és amely a pozitivizmus szellemi befolyása alatt áll. Eszménye a természettudomány mintájára működő politológia, érvelése a számszerűség, a mérhetőség, az „objektív tényszerűségek” feltárása, épp ezért empirikus, instrumentalista, operacionalista, pragmatikus és relativista (Lánczi 1997: 75.). Számptalan irányzat (behavioralizmus, rendszerelmélet, strukturalizmus–funkcionalizmus stb.) alakul ki és cirkulál a politika második jelentős modern diskurzusában, melynek hatása máig eleven, áthatja és meghatározza a politikai intézmények, választások, valamint a „közvélemény” kutatásának trendjeit és szemléletét.

És itt érkezünk el ahhoz az általam vélelmezett szakadási ponthoz, amire az egész gondolatmenetet szerettem volna felfűzni. A filozófia nyelvi fordulata, a hermeneutika kiszélesítése bölcséletileg megalapozta, a konstruktivizmus tudásszociológiailag megtámogatta, a generatív-strukturalista nyelvészet, a szimbolikus antropológia és az etnometodológia elterjedése pedig a tudományon belül jelezte a változást (Szabó 1998: 12–13.). Tézisem szerint a háttérben, halkán duruzsolva, kezdetét vette a politikáról szóló posztmodern diskurzus, a tudásértelmezést, a nyelvi önreflexiót állítva a középpontba. A fentiek értelmében a diszkurzív politológia elsősorban *posztmodern politikatudományként* jelenik meg előttem. Másrészt ezen irányzat felbukkanása és megszerveződése kifejezi és – talán – értelmezni tudja azokat a változásokat, amelyek az emberi tudásszerkezetben zajlanak a mediatizációval, az ún. információs társadalomra való átállással, az új vizualitás, a reális virtualitás, a hipertextualitás kultúrájának elterjedésével.

2. Folytonosság vagy folytonossághiány?

A, Van-e olyan tradíció, amit folytat, felelevenít a diszkurzív politológia, vagy csak hasonló tematikák, kérdésselvetések és válaszok különíthetők el? Mit gondoljunk Arisztotelészről? Előfutár, szellemi kútfő, „diskurzusalapító atya” (Szűcs Zoltán Gábor kifejezése), vagy „csupán” egy meghatározó gondolkodó, aki a retorikától *is* mondott valami fontosat?

B, Vonható-e párhuzam az antik polisz közéleté, és jelenünk politikai valósága közt a diszkurzivitás dominanciája alapján? Kimondható-e, hogy a politika „akkor” többnyire szónoklat a tömeg előtt, vita az agórán, „most” beszéd a tévében, és vita a parlamentben, hogy más korokban visszaszorul a nyilvánosság és a polemikus jelleg, továbbá, hogy a politikáról való tudományos igényű gondolkodás „benne áll” ezekben a viszonyokban, megközelítésében – kifejezve és leképezve azokat? Értelmezhető-e úgy, hogy a politika ontogenetikusan diszkurzív jellegű, de az elmélet erről időről időre megfelelkezik?

3. Taxonomikus zűrzavar

- A, Tudomány-e egyáltalán? Vagy csak afféle elkorcsosult „minima philosophia”? (Heller Ágnes kifejezése)
- B, Önmagát („szigorú”) tudományként értelmező filozófia?
- C, Önmagát neokantiánus alapon értelmező, szemléletének és módszerének specifikumait hangsúlyozó társadalomtudomány?
- D, Interdiszciplináris (és multidiszciplináris) tudományterület?
- E, Csak egy, a politika vizsgálatába több határtudomány eszközeit bevonó szemlélet (mint a közpolitika)?
- F, Társadalomelmélet, a „társadalmi lét” új „ontológiája”, amely a szövegeket „arkhéként”, a közösségi élet őselveként fogja fel?

4. Metodológiai dilemmák

- A, Nincs specifikus tárgya, csak egy (üres, általános) módszer? Inkább „diszkurzív”, (diskurzuselemző), mint „politikatudomány”, többet mond a nyelvről, mint a politikáról?
- B, Metaelmélet? Egy állandóan önnön újszerűségét és relevanciáját magyarázó, a jelenségekkel, jelentésekkel, szövegekkel valójában nem is szembesülő szellemi nekirugaszkodás?
- C, A hermeneutikai módszer alkalmazása a politikai szövegvalóságra? Sajátos középút megtalálása a végtelen interpretálhatóság és a szükségszerű egyértelműség végpontjai által kijelölt tengely mentén? Az intuíciót, az invenciót, a szubjektivitást és a vitathatóságot hangsúlyozó és felvállaló „nagyon puha” tudomány?

Téglás János

Álláspontom a diszkurzív politológiában

(Megvitatva: 2003. március 4-én)

I.

A nyelvészetben a diskurzus-fogalom előzményei közé tartozik a strukturalizmus F. de Saussure-féle hagyománya. Saussure volt az, aki a használt nyelvet (*parole*), amely szerinte nem lehet a lingvisztika tárgya, megkülönböztette a nyelvi szabályrendszertől (*langue*), amelyet a nyelvészet tárgyának tekintett. Tanítványi köre révén Saussure-nek igen nagy befolyása lett az irodalmárok és nyelvfilozófusok körében, mégis volt, akik nem követték ebben a nyelvészet tárgyát illető szűkítésben. A szemantika tudománya a jelentéseket is vizsgálhatónak tartotta és vizsgálta, próbáltak struktúrákat, szabályszerűségeket találni a nyelvben a „*parole*”-on túl is. (A konnotatív jelentést megkülönböztették a denotatív jelentés dimenziójától – implicit és szándékolt jelentéseket.) Egy hangsúly-áthelyeződés eredményeképpen az úgynevezett posztstrukturalizmus a konnotációs jelentést helyezi előtérbe, ezt fejezi ki a „diskurzus” szó használata is. A szavak jelentésének kutatása mellett lehetőség nyílt a mondatok, a kijelentések vizsgálatára is, sőt, a szociológiában (szociolingvisztikában) már nem a mondatok, hanem teljes szövegek mintázataival foglalkoznak. Foucault volt az, aki a diskurzusok újabb (szociológiai) értelmezése kapcsán kidolgozta a „diszkurzív formációk” tanát. „A diszkurzív formációk az érdeklődés, a koncepciók, a témák és állítástípusok történetileg megtermelt, lazán strukturált kombinációi”, amelyek „noha lazábbak, mint maguk a diskurzusok, melyeket lehetővé tesznek, mégis meghatározzák az egyes konnotatív struktúrák egymástól való megkülönböztetését” (Foucault 2001). *Maguk a diskurzusok és a létezésüket lehetővé tevő feltételek és szabályrendszerek tehát nem esnek egybe.* A diszkurzív formációk struktúrájának szabályai vannak, mindig társadalmi, intézményi kontextusokból születnek. A diszkurzív formációk határolják el a releváns tárgyakat a nem relevánsaktól, és itt megmutatkozik, hogy ezen szabályok voltaképpen azoknak a társadalmi identitását jelentik, akiknek van autoritásuk, hogy ezekben a problémákban megnyilatkozzanak, ezek a szabályok a „felosztás rácsai” („*grids of specification*”). Foucault *A tudás archeológiájában* azt írja, hogy a különféle tárgyak, kijelentések, fogalmak és beszédstratégiák elrendezését a „kijelentések terében” szabályok összjátéka határozza meg. Ezek összességében alkotják azt a „képzési rendszert”, amelyet Foucault a diskurzuselemzés tárgyainak tekint (Foucault 2001). A diskurzus a kognitív stratégiák, a világról való aktuális tudás összefoglaló elnevezése. Foucault meglátásában a hatalom működésének lényeges vonása, hogy egyes „diszkurzív formációk” dominánssá válnak, és elnyomnak más ilyen formációkat. A diskurzusok, mivel a tudás és tapasztalat szerveződését, valamint a szimbólumok, személyek, tárgyak elrendeződését egyszerre hordozzák, már a tudatban képesek lehetlenné tenni a hatalommal, illetve a racionalitás bizonyos típusaival való szembeszegülést. Így totális ellenőrzést gyakorolnak a társadalom, vagy annak egy része, az egyének felett (Foucault 1981). Ezért egyetlen megoldásként marad a társadalomkritika számára *a fennállóval szemben álló alternatív diskurzusok kialakítása*, a diskurzus típusainak így kialakuló küzdelme. Michel Foucault szerint a diskurzusok meghatározóak a társadalmi észlelésre, a tárgyak, személyek

térbeli, időbeli elrendezésére nézve. A diskurzus nemcsak nyelvi jellegű képződmény Foucault-nál, hanem kimondottan hatalmi jelentőséggel bír. A legitim tudás meghatározása és az uralom gyakorlása ugyanazon autoritás- és racionalitástípus függvénye. A modern korban már nem létezik a társadalmi térnek egyetlen „eldugott szeglete” sem, amelybe ne hatolna be a tudás-hatalom komplexum, és a társadalmi struktúrának ez a mikrohatalom válik a legfontosabb elemévé (Szabó Márton 1998b). Kiss Balázs Foucault-ról szóló tanulmányában (Kiss 1995) külön kiemeli, hogy a foucault-i elképzelésben „sem a szubjektum, sem az objektum nem előzi meg tehát a tudást, a diskurzust, hanem *az objektum magában a róla folyó diskurzusban, társalgásban, teoretizálásban születik meg*, illetve születik rendszeresen újjá, amíg vannak, akik fenntartják a diskurzust” (i. m. 293.). Az is köztudott, hogy egy adott tárgyat, témát illetően különböző diskurzusok képződhetnek – egymás határait keresztbe metszve –, noha itt már kérdéses, hogy valóban ugyanarról a tárgyról van-e szó.

Michel Mulkey angol tudományszociológus a diskurzusanalízis egy nyelvészeti modelljét mint módszert alkalmazza (Mulkey 1991). Mindig el lehet dönteni, hogy a diszkurzív szemlélet általános elvéből kiindulva egy tárgyterületenként változó, de azonos módszertannal dolgozó diskurzusanalízis, vagy speciális módszertani és metaelméleti előfeltevésekre épített diszkurzív tudományágak külön-külön kifejtését célozzuk-e meg. Mulkey álláspontja az, hogy „*nemcsak az egyes cselekvések kontextusai többfélék a tudományban, hanem a cselekvésekről szóló diskurzusok kontextusai is*. Ebből viszont következik az is, hogy hibás volt az a – tudományszociológia által is követett – gyakorlat, amely átvette a tudósok különböző kontextusokban elhangzó beszámolóinak alapelemeit a tudomány módszereiről” (Téglás 2000: 234.). Ezt a hibát mind a normatív tudományfilozófia, mind pedig Kuhn elkövették. A cselekvők Mulkey szerint a tudományos ismeretszerzéssel összefüggő kérdésekben is aktívan alakítják, interpretálják saját cselekvéseiket. Az egyes szabályok több cselekvést alátámaszthatnak, és egyes cselekvések több szabályból is levezethetőek. Ez tehát egybecseng a diszkurzív politikaelemzés egyik alapelvével, a leírások és értelmezések kontextuális és konstruktív szerepével.

II.

A diskurzus-fogalom politikatudományi használhatóságáról lezajlott egy vita 1996–97-ben a *Magyar Politikatudományi Szemlében*. A vitát Szabó Márton kezdeményezte programadóvitaindító tanulmányával (Szabó 1996), és ezután négy folyóiratszámokon keresztül (1996/4. – 1997/4.) többen is hozzászóltak a témához (Balogh 1997; Béndek 1997; Cs. Kiss 1997; Fritz 1997; Frivaldszky 1997; Karácsony 1997; Kiss 1997; Lányi 1997). Szabó Márton azt tűzi ki a diszkurzív politikatudomány céljául, hogy meghaladja az „objektíváló nézőpontot”, valamint hogy alternatívát mutasson a tradicionálisan az elméleti érdekességét rohamosan elvesztő, kimerülő „cselekvéselméleti”, és különösen az „intézmény- és szervezetelméleti” nézőpontokkal szemben. Azt írja, hogy *a politikai viták, beszédek, szövegek tárgyai, stílusa és beszélői nem előzetesen adottak a diskurzusok számára, hanem a politikai diskurzusban magában rendeződnek el*. Az elemzőnek ezt az elrendezettséget, az elrendeződés folyamatát kell megfigyelnie, méghozzá úgy, hogy a politikai diskurzusokon „belülve kerülve” egyszerűen hagyja magát „vezettetni általuk”. Az objektíváló vagy szubsztancialista politikafelfogás, ha

egyáltalán beszél a politikában diskurzusról, mindig felvesz előzetesként egy diskurzusidegen struktúrát mint a diskurzusnak keretet vagy teret biztosító vagy azt „preformáló” valóságot, amely azonban mindig szükségszerűen más természetű (nem nyelvi), mint maga a diskurzus. Így pusztá beszéddé, valamilyen meghatározott tárgyról bizonyos érdekviszonyok, értékek stb. alapján folyó vitává, vagy egy meghatározott ügyben megszülető megállapodássá degradálják a diskurzusokat, azaz ezen struktúrák elemeiként tekintenek rájuk, és nem a politikai valóság konstituenseiként. Szabó Márton az elemző számára egy nagyon absztrakt sémát javasolt, amely főként bináris oppozíciókon alapul, amelyek többnyire aszimmetrikusak, és egy jól elrendezett fogalmi hálót alkot a diskurzusszemponthoz bevezetésére. A javasolt elemzési apparátus absztrakt jellege abból ered, hogy alapul veszi a Carl Schmitt által megalkotott „politikai” („das Politische”) kifejezést, és radikalizálja a schmitti koncepciót, több dimenzióra kiterjesztve a határkijelölés alapfogalmát. Szabó Márton a politikai diskurzus három dimenzióját különbözteti meg: a politikai szerepeket, a témákat és a stílus módjait. Kis egyszerűsítéssel ez megfeleltethető a lingvisztika szintaktikai, szemantikai és pragmatikai területeinek – abban a tekintetben mindenképpen, hogy igényli a tárgy (a politikai diskurzus) teljes lefedését, és hogy ezen szempontok ugyanazon jelenséget világítják meg különböző oldalról.

III.

A diszkurzív felfogások a politológiában kétfélék: léteznek radikális és kompromisszumos változatok. A különböző diskurzív felfogások között ott lehetne meghúzni egy, a diszkurzív fordulat számára releváns „radikalitás-határvonalat”, ahol a diskurzusok autonómiája dereflektálódik, vagyis – kénytelen-kelletlen – lemondunk a teória által használt fogalom előzetes feltételeinek tisztázásáról. Ha ezt meg tesszük, „visszacúsunk” a fordulat elé. Balogh István, Cs. Kiss Lajos és Karácsony András is számot adtak a diszkurzív felfogás radikalizálásáról. Hogyha a diskurzust a politika konstitutív összetevőjének tekintjük, az komoly ontológiai váltáshoz is vezet. A határvonal, a „fordulat a fordulaton belül” éppen ezt az aspektust érinti. *A radikalitás-tézis révén létrejövő „Gestalt-switch” (látásmód-váltás) szimmetrikus, tehát vagy arra kényszerülünk, hogy az intézményeket, a kultúrát – a szocializáltságot értve exalatt elsősorban – és egyéb struktúrákat mint objektív feltételeket állítsunk a diskurzusok elébe, mint ahogy a „klasszikus” politikaértelmezők teszik, vagy fordítva, szemet hunyunk a normatív struktúrák létezésére felett. Ekkor azonban ezek a struktúrák, ha nem is eredeti elméleti formájukban, de megjelennek újra, s legalábbis mint „szemantikai struktúrákat” kell értelmezzük és meghatározzuk őket, immár „visszafelé” járva be az utat jel és jelentés között.* Ezt a megoldást követi Foucault is a diszkurzív formációkkal. Szabó Márton mintha ingadozna a két véglet között, nem kíván lemondani az egyik megközelítés előnyeiről sem a másik javára. Ezért hangsúlyozza talán, hogy megmarad a „modernitás talaján” (Szabó 1997a). Egyetlen lehetőség egy „korlátozott ontológia” kidolgozása, azaz egy lehetséges világ közös megkonstruálása, lemondva arról, hogy bármit is mondjunk a „végső realitásról”. A létezés felismerése, a valóság megkonstruálása és a politikai és más szférák határainak megteremtése és változásai egyidejűleg, egyetlen folyamatban történnek. Az egyes világkonstrukciók, amelyek elemeikkel együtt jönnek létre, mindig egy külön ontológiát

„hordoznak”, ezért „metaontológiailag” nem is mondhatunk semmit, ezek az állítások mintegy újra kikényszerítik a metafizika fogalmának használatát (Goodman 1997).

Van a diszkurzív politikafelfogásnak néhány alapidilemmája. Mindenekelőtt *el kell tudnunk határolni a politika diszkurzivitását más szférák diszkurzivitásától*, s legalább néhány dolgot mondanunk kell a kapcsolódás szükségessége miatt ezekről a szférákról is, hogy a különbségek kidomborodjanak. De azt is mondhatjuk, hogy a politikai az, amelynek a valósága diszkurzív (ez két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy a politika minden diszkurzivitást felszív magába, vagy azt, hogy mindennek van politikai aspektusa), s ekkor magának *a diszkurzív valóságnak a feltárása egyenlő lesz a politikaelmélettel*. A másik dilemma a diskurzuson túli struktúrákkal kapcsolatos. A diskurzus szerepei, témái struktúrákba rendeződnek. Történetük van („modern kori politika”), a szereplők mozognak – a szereplők általi különböző aktuális megfogalmazások és a cserélhető szerepbetöltő személyek ellenére állandó szerepdefiníciók vannak. Sőt ez egész olyan, mint egy intézményesült szerkezet (Szabó Márton 2002). De talán a definíciók (például a szerepekéi) is változ(hat)nak. És így többről van szó, mint egy – a definíciók által – viszonylag stabil diszkurzív téren belüli mozgásról, ahol a szereplők egymást igyekeznek elhelyezni. *A diszkurzusok a tér felépítésének definícióiért folyó küzdelmet jelentik, és nem egy adott térben való mozgást*. Érdemes lenne hangsúlyozni azt, hogy a diskurzus tere „relativisztikus”, maguk a testek hozzák létre ezt a teret, nem pedig mozognak benne, mint egy tégelyben. Van egy szerkezet, adott felépítéssel, amelyben lehet határokat átlépni, vitázni, megnevezni a másikat, önmagunkat, a szerepkészlet adódik a szerkezetből, például a belső-külső különbségből, az én–másik, mi–ők elhatárolásból, a közelítés–távolítás lehetőségéből. Induljunk ki abból, hogy van valami egyelőre meghatározatlan, nem cselekvés, nem intézmény, nem definiált, nem tényszerű, amit elnevezünk „határsértésnek”, „normasértőnek”, s tudjuk majd, hogy „ott van” egy határ, egy norma, egy reláció, társadalmi kapcsolat stb. És ehhez képest az, hogy ki hol helyezkedik el a térben, másodlagos. Szabó Márton azt írja, hogy „diszkurzív közelítés és távolítás”, „képlékenység, határtételezések, viták” jellemzik ezt a teret. Ha az idegen és a többi szerepek empirikusan merültek fel, és valóban nem előzetesen a koncepció függvényei, akkor a szereprendszerek, relációk nem lehetnek függetlenek egy kortól, helyszíntől. De így az a kérdés, hogy valóban ilyen-e a modern politika diszkurzív terének a szerkezete, s ebben a formában ez empirikus kérdés. Vajon tényleg ez-e a szereprelációk által körülírt „politikai” világa a modernségben? Ez az a pont, ahol bekapcsolódhat az empiria a koncepcióba. És innen kiindulva az empirikus kutatás nem az egyes esetek illusztrációját fogja biztosítani, hanem az egész elképzelés paradigmaszerűségét. *Nem az egyes példák bizonyítása a döntő, hanem a fő szerkezet alátámasztása*. Szabó Márton relációtípusokat fogalmazott meg, ami egy általános szituációban implicit igényét veti fel számomra. Az egyik helyzetben például „a beszédet az egyik beszélő uralja”, egy másikban valakik „kapuk és közvetítők leginkább befelé, de kifelé is”, egy harmadikban az „otthonosságok világában” vagyunk, egy negyedikben pedig azokat találjuk, „akik nem tudnak vagy nem akarnak a »maghoz« tartozni” (Szabó M. 2002). Egyszerű dolga van egy szociálpszichológusnak, egy közgazdásznak, aki bevallottan önkényes axiómákból indul ki, aztán rajta csak a konzisztenciát lehet számon kérni, illetve a gyakorlati alkalmazhatóságot. Náluk az érvényesség kérdése nem jelenti egyben az igazolás kérdését is. Itt egybeesik a kettő. Az egyes szerepek nem rögzítettek, abban az értelemben, hogy mondjuk az az alter, akit ego ellenségnek tekint, nem feltétlenül tekinti ellenségének egót, tehát nem arról van szó, hogy

egy külső megfigyelő szemszögéből ketten az „ellenségesség” viszonyában vannak egymással, hanem arról, hogy bárki alkalmazhatja az „ellenség – nem ellenség” megkülönböztetést, s akkor definiálta saját viszonyát a másikhoz, egyben létre is hozta egy elemét a diszkurzív térnek. Szabó Márton szerint „egy efféle elképzelésben egyrészt nincs hozzákötve egyetlen szerep sem valamiféle stabil jelentéshez”. De a reláció így definiálva van, pedig azt kellene kimutatni, hogy a politikai valóságot épp a relációk, s ezáltal a szerepek szereplők általi definíciói alkotják meg, amit mi csak regisztrálunk, azaz – hogy meglegyen az önreflexió – egy bizonyos típusú szerepet adunk magunknak is.

A politikai nyelv, pontosabban a politikáról való beszéd egy fontos jellegzetessége az – a politikai elemzések és hétköznapi elvárások is erre törekszenek –, hogy megszabaduljanak a nyelv kétértelműségeitől. Ehhez két megjegyzést szeretnék fűzni. Az egyik megjegyzésem az, hogy ebből az alapállásból következik, hogy kettős hozzáállást kell kialakítani a politikával kapcsolatban: meg kell tartani a tudomány egyértelműségeire törekvését a saját megfigyelésekben, közben fenn kell tartani, *nem szabad feloldani a tárgy (a források) kétértelműségeit*. A másik megjegyzésem az, hogy talán maga ez a törekvés is segíthet a politika megismerésében, hiszen *a kétértelműséggel együtt ezek a feloldási, leleplező törekvések együtt járnak* (sőt, inkább fordítva, a leleplező szándék teremti meg a homályos leleplezendőt), tehát a politikában a leleplezés és elhomályosítás feszültsége akarva akaratlanul is benne van állandóan.

A posztmodern szövegekben a határátlépés általában az identitáshoz (integritáshoz) kötődik. „[...] a határokon mindig megmutatkozik, hogy mi van a határokon belül, hogy a határátlépő mit hagyott maga mögött, hogy a kitessékeltnek miért nincs helye ott, ahol eddig helye volt.” (Szabó i. m.) És amit mondanának, hogy „ki” a határátlépő, az épp ezáltal definiálódik. A tudásszociológusok közül David Bloor (az „erős program” egyik atyja) a határkérdésről írva, a matematikai számfogalom szociológiáját illusztrálva példaként hozta fel az Egyenlítő valóságosságának kérdését (Fregével vitázva, Durkheimre támaszkodva). Miért gondoljuk, hogy az Egyenlítő csak ott lehet, ahol van? Miért érezzük szilárd ténynek? Tehát keressük azt, ami nem mentális, nem fizikai, nem tulajdonság, viszont vitathatatlanul állandó és valódi. – Ez maga a társadalom (Bloor 1976). *A konstruktivisták szerint nem a – már meglévő – határ (limes) átlépése konstituálja a határátlépést, hanem a határátlépés mint jelentésadás a határt.*

Egy gyakorlati dilemma a diszkurzív szemléletben, hogy vele formálisan nem lehet különbséget tenni diktatúrák és demokráciák között, ezért ha elméletileg is biztosítani akarjuk az utóbbit, mégis beszüremlik valamilyen, a kerethez képest külső, intézményi feltételrendszer mint tartalmi vonatkozás. Általánosságban is az egyik fő probléma a formális és a tartalmi oldal összekapcsolása. Nem arra gondolok, hogy értéktelített vagy vitatható hétköznapi politikai fogalmak kimutatására lehetne használni a diszkurzív politikaelméletet, hanem arra, hogy többféle felépítésű, szerkezetű diszkurzív tér létezik. Így a politológia elsősorban a „tér szerkezet” sajátosságaival, s nem tartalmi kérdésekkel foglalkozik. Érdekes, hogy a diszkurzív politikaelemzésre maguk a politika-tanok, a politikáról való redukcionista vélekedések a legalkalmasabbak. A „nem más, mint...” típusú érvek igazán konstruktívak a valóság szerkezetének szempontjából.

A diszkurzív tárgyakat nem önmagukban, hanem csak a beszélő felek „között” lehet megtalálni mint érintkező „felületeket”. A relációk hozzák létre a feleket, és nem individuumok a relációkat. Eszerint egyáltalán nem lehetséges például az, amit „definiálásnak” neveznek, *csak egy térben*

való mozgás (ami voltaképpen nem is mozgás, hanem a diszkurzív tér szerkezetének változása) jelentésdetermináló hatását érzékeljük definícióknak. A diszkurzív valóság az, ami megteremti a szereplőket, tehát ismeretelméletileg is kizárja, hogy „emberek közötti diskurzusról” beszéljünk. Mert egy radikalizált diskurzusfelfogás igazából azt jelenti, hogy a diskurzusban nem pusztán szerepeket vesznek fel az előzőleg is létező, bizonyos tulajdonságokkal bíró személyek, hanem a pusztán létezésük is a diskurzusban keletkezik, és mindenre csak mintegy utólag, a diskurzusból „kifelé” értjük meg a dolgokat, például a fizikai univerzumot, az emberi testet, a szervezeteket, erőket, oksági láncokat stb.

Szükség van empirikus kutatásokra a diszkurzív politikaelmélet területén. (Módszertan és metaelmélet megkülönböztetése is szükséges. Röviden úgy fogalmazható meg e kettő között a különbség, hogy míg a metaelmélet a teljesen soha nem meghatározható előfeltevérendszerrel kapcsolja össze az elméletalkotó önreflexiójával, az elmélet helyét határozza meg más elméletekhez képest, ezért nem kényszerítő jellegű, a módszertan jellemzője ezzel szemben az, hogy adott elmélet függvényében a módszertant ki kell választani az egyes módszertanok közül, döntést kell vele kapcsolatban hozni, amely döntés mellett, vagy vele szemben érvelni lehet, és eldönthető, hogy adott probléma esetén egy módszertani megközelítés adekvát, vagy sem. És ha döntöttünk, akkor konzekvensen ki kell tartani – egy kutatás keretén belül minimálisan – a választott módszertan mellett. Ha nem, akkor maga a kutatott kérdés nem dönthető el empirikusan.) Mindenképpen szükséges a már meglévő kutatási anyagok figyelembevétele, hiszen módszertant nem lehet alkotni a kutatás során felmerülő gyakorlati problémák nélkül. Olyannyira, hogy a módszertan nem más, mint ezen problémák összefüggő, koherens megoldására való törekvés. *Minden módszertan kutatás közben, s nem azt megelőzően jön létre.* Tisztességes módszertan nem létezik elméleti referencia nélkül. Merton klasszikus álláspontja szerint meg kell oldani empirikus kutatás és elmélet összekapcsolását. Hogyan lehetséges a diszkurzív elméletnek megfelelő módszertan? Példák már vannak szép számmal, például az a kettő, amelyet közelebbről is ismerek: Csigó Péter cikke a Bokros-csomagról (Csigó 1997) és Csité András megvitatott munkaanyaga a vidéki polgármesterekről (Csité 1998). De megemlíthető még Heller Mária és Rényi Ágnes tanulmánya is – más munkáik mellett – a magyar nyilvánosságban zajló diszkurzív stratégiákról (Heller–Rényi 1995). Ezek a kutatások és más hasonló megvalósult megközelítések azt mutatják, hogy nem sokan alkalmaztak még radikális ontológiai előfeltevéseket implikáló módszertanokat Magyarországon. Nem kell ezeket a tanulmányokat feltétlenül a diszkurzív politikatudomány „alkalmazásainak” tekintsük, de mégis alkalmazások is egyben. Lassan leszűrhetjük tehát a tanulságokat. Ők már meghozták természetesen a módszertani döntéseiket. Milyen irányokat jelölnek ki? Mi változhat? Nehéz erre válaszolni. Probléma, hogy a diszkurzivitás megragadása „a maga teljességében” nem lehetséges. *Ezzel a gyakorlatban a diszkurzív tézis radikalitása veszít erejéből.* Újabb probléma, hogy kijelölhető-e egyidejűleg többféle módszertani irányultság? Lehetséges azonban azon gondolkodni, hogy vannak választási lehetőségek a diszkurzív elemzésekre, amelyek máshol már mind bevált kutatási irányokat jelölnek ki. Lehetséges „szövegközpontú” illetve „interakcióközpontú” módszertannal dolgozni. És még egy probléma adódik. A diszkurzív politológia empirikus kutatásainak részeként szükséges mérések esetén – mint minden empirikus kutatásban – el kell dönteni, hogy mit áldozhatunk fel az értelmezésből az egzaktság, kvantitatív érdekében, és meddig mehetünk el fordítva.

IV.

Az actor-network elmélet nem hálózatelemzés a szó társadalomtudományi értelmében, és nem azonos a technikai hálózatok (vasút-, kábel-, telefonhálózat) elemzésével, amelyek kész, már stabilizált rendet alkotnak. A cselekvő-hálózatok változásban lévő, elemeikben cserélődő kapcsolathálózatok. A cselekvő-hálózatokat alkotó kapcsolatok nyomon követése az irányzatot alkotók által kitűzött cél. Szerintük *a szociális és technikai világ hálószerkezetű, és a hálózatokon kívül nem találunk semmilyen „háttér”, „felületet”*. A cselekvő-hálózati elemzés nem univerzális törvényekből indul ki, hanem inkommenzurábilis, kapcsolatokkal nem rendelkező lokalitásokból, amelyek provizórikus és kommenzurábilis kapcsolatokat hozhatnak létre. Azaz nem már eleve létező, jól definiált, világos attribútumokkal rendelkező entitások kapcsolódnak össze hálózatokká, hanem *relációk jönnek létre meghatározhatatlan dolgok között, amelyek épp relációikban válnak tényszerűvé, kapnak azáltal definitív létezését, hogy valamilyen kapcsolatokkal rendelkeznek, és felruházzák őket tulajdonságokkal*. (Egy egyszerű gondolat kísérlet: mely állításokat, objektumokat tekintünk inkább tényszerűnek? Amelyek sok, vagy amelyek kevés kapcsolattal rendelkeznek? Egy fogalom, amely nem rendelkezik kapcsolatokkal, lehet-e tényszerű? És egy tárgy, amely nem érinthető, mérhető, nem lép semmivel interakcióba, nem éppoly értelmezhetetlen marad, mint a Tycho monolit a 2001 űrodüsszeiában?) Egy további sajátossága ennek a megközelítésnek, hogy a társadalmakat összetartó erőket nem tisztán szociálisnak gondolja el, hanem tekintetbe veszi a tudományok által létrehozott tények és a mérnökök által létrehozott artefaktumok szerepét a társas hálózatok egybentartásában. (Vajon a mai társadalom „tisztán szociális” kapcsolatrendszere létezhet technikai eszközök, például távközlés nélkül? És létezhet-e telefonhálózat személyzet, fogyasztók stb. csoportjai nélkül? Ezeket külön komplexekként vizsgálni olyan, mint ha egy orvosi laborban becsukják az ajtókat, s az immunológus nem látja, hogy mi történik a szövettanon, s fordítva.) *A társadalom „előállításának” (újratermelésének) a megértése csak tárgyak bevonásával lehetséges a modern társadalom esetén is*, úgy, mint az antropológiában ez természetes, és erre egy hálózatszerű képződményeket vizsgáló társadalomelmélet és egy új ontológiai alapállás tehet kísérletet. A cselekvő-hálózatok nem maradhatnak összefüggőek anélkül, hogy a bennük részt vevő cselekvők folyton fenn ne tartanák a kapcsolatokat folyamatos működésükkel (Latour 1987). „Egy állítás sorsa mások viselkedésétől függ. Egy írás akkor lesz fontossá, ha mások felhasználják. A tények konstrukciója kollektív folyamat. Ezt úgy kell elképzelni, mint emberek ezreinek a láncát, amely szükséges ahhoz, hogy az eredeti állítást egy fekete dobozba zárják. Mindannyian előrejelezhetetlenül vagy továbbítják az állítást, vagy nem, módosítják, vagy műtermékké teszik. Még a legjobb esetben sem egyszerűen továbbadják, hanem saját összetevőket adnak hozzá, megváltoztatva az eredeti állítást, megerősítik, és más kontextusokba állítják. Az állításokat tehát nem csupán átadja egyik cselekvő a másiknak, hanem azokat kollektív módon alkotják meg.” (I. m. 105.) Az egyes cselekvők életpályája a latouri leírásokban éppúgy esetleges az érvelések, történetek, szabályok és tárgyak világához képest, mint Foucault-nál vagy Szabó Mártonnál. Latour ugyan tudósok és felfedezők példáján mutatja be elképzeléseit, de leírásainak alapelvei alkalmazhatóak lennének a politika leírásában is. „Általában egy pálya íveként írják le a felfedezések történetét, mint amely különböző fázisokon megy keresztül, mire az ötletből termékké válik. Ezek a fázisok az invenció, a fejlesztés és az innováció. De ezek a megkülönböztetések nem túlságosan

használhatóak. Sem a fázisok nem különülnek el, sem pedig a (lineáris) pálya képe nem felel meg a valós történetnek. Ráadásul ahhoz, hogy valamilyen ötletből termék legyen, vagy hogy egy konstrukció térben és időben elterjedjen, rengeteg pénz elköltésére és rengeteg emberi munkára van szükség. A feltalálástól a fejlesztésig és a piacra kerülésig a befektetett pénz, a ráfordított idő és a részt vevő emberek száma exponenciálisan növekszik.” (Uo.) Azok, akiket (utólag) feltalálónak, felfedezőnek neveznek, különféle stratégiákat követnek annak érdekében, hogy saját személyük (laboratóriumuk, elméletük stb.) nélkülözhetetlen legyen egy társadalmi-technikai folyamat szempontjából. A nehézség ezzel az, hogy azok, akik ebben a folyamatban részt vesznek, többnyire előre kiszámíthatatlanul megváltoztatják a tárgyat vagy az állítást. Ezért állandóan kontrollálni kell magát a tárgyat, annak definícióit, használati módjait. Ahhoz, hogy ez a stratégia sikeres legyen – írja Latour –, le kell rombolni a résztvevők explicit érdekeit, és behelyettesíteni azokat saját érdekeinkkel.

V.

A) Az actor-network elmélet és a politika diszkurzív felfogása a társadalomtudományokon belül egyaránt a *nem-szubsztancialista felfogásokhoz* tartozik. A két elméletcsoport közötti első kapcsolódási pont a társadalomtudomány és filozófia kapcsolatának felfogásában található meg. A társadalomtudományokban régi törekvés az, hogy filozófiai alapokra támaszkodás helyett maguk váljanak filozófiává (Némedi 1996). Ennek egyik példája az 1980-as és 90-es években kialakult technika- és tudományszociológia területén fogalmazódott meg mint *egy új ontológia igénye*. Az actor-network elmélet összekapcsolja relacionista ontológiáját egy, a hálózatok nyomán követésén alapuló módszertannal (Latour 1993; 1998; 1999). Ez annak az átfogó társadalomtudományi törekvésnek a részeként fogható fel, amely az objektivizmus és a szubjektivizmus közötti választás helyett középutas megoldások keresését tűzi ki célul. A diszkurzív politikaelmélet már metaelméleti szinten elhatárolódik az intézmények vizsgálatától. A politika a saját határait maga hozza létre, és „nem léteznek az érintettek folyamatos jelentésadása nélkül”, amelyek „rivalizáló jelentésadások”. „A diszkurzivitás konstitutív tényezővé válása után nincs meg többé a lehetőségünk a politikai előzetes vagy utólagos, kívülről vagy felülről történő rögzítésére és kijelölésére.” (Szabó M. 2002.) Ezért a legfontosabb kérdés immár az, hogy *hogyan hozza létre a diskurzus a politikai világ határát, mi tartozik ehhez a világhoz, és hogyan tematizálódik a tárgy, a politikai szerepek és a „politikai” határa egyidejűleg, egyszerre és elválaszthatatlanul*.

B) A második kapcsolódási pontot – amely ugyancsak filozófiai – a két elmélet között a nyelvfilozófiai fordulatra való alapozásban találhatjuk meg. Itt erős különbségek is megfigyelhetők közöttük. Az actor-network elmélet és a tudomány- és technikasociológia számára a diskurzusanalízis egyfelől egy az adatgyűjtés sokféle (megfigyelés, etnometodológiai leírás) lehetséges módszere közül (Mulkey), így a diskurzusanalízis szerepe nem egy önálló diszkurzív valóság feltárása, hanem a valóság – a tudományszociológiában a tudósok tevékenysége, gyakorlatai – „diszkurzív aspektusának” megragadása. A diskurzusanalízis egyoldalú alkalmazásának kritikája a diszkurzív nyelvjátékokra való redukció kritikájában jelenik meg (Latour 1999). Az actor-network szerzők elutasítják a tudományos-technikai termékek és tevékenységek

magyarázatának mind a naturalizmusra (természetre), mind a szociálkonstruktivizmusra (társadalomra), mind pedig a diskurzusokra való redukcióját. A politika diszkurzív elmélete ugyan nem a politika nyelvre való redukciója, de a politikai (és tudományos) diskurzusok elemzésében állandó problémaként benne van a nem-diszkurzív elemek – belülről tekintve negatív, hiányként megfogalmazható – beszüremkedése, illetve formáló tényezőként való fellépése a diskurzusokban. A témával való találkozásomkor megválaszolhatónak gondoltam az elméleti radikalizálás problémáját: *lehetséges-e úgy eljutni a diszkurzív felfogáshoz, hogy a tisztán diszkurzív tárgyból az előzetes struktúrák minden maradványát kiemeljük, kiszorítjuk?* Azt gondolom most, hogy *éppen ellenkező irányban kell keresni a megoldást: abban, hogy az ilyen leírásokban mindig fellelhetjük a nem-diszkurzív elemeket.* Úgy látom, hogy a diszkurzív megközelítéseknek az empirikus kutatásokban az operacionálizációval elvesző radikalizmusa (valamilyen „mögöttes struktúrák” implicit visszatérése az elméletbe) annak köszönhető, hogy az ilyen kutatások céljaiban elsődleges a határkijelölések szerepe – szemben a cselekvő-hálózatok elvben végtelen kiterjedésével –, valamint a gyakorlati szempontból szigorúan megőrzött diszciplinaritás (például politikaelméleti munkákban a politikai/nem-politikai elhatárolása). A diskurzusanalízissal kapcsolatos, nem a radikalizált változathoz kapcsolódó kutatási témák azt mutatják, hogy sokan úgy tekintenek a nyelvi konstrukciókra – például egy vitára, egy politikai konfliktusra –, mint társadalmi érdekek vagy struktúrák leképeződésére. További problémát jelent a kontextualizmus valamely formájához való ragaszkodás, amely mindig aszimmetrikus a referenciakeretek megadásában, mivel mind az elméletalkotó, mind pedig a tárgy pozícióját egy (szükségszerűen előzetes) vonatkoztatási kerethez rögzítik. Ez utóbbi jellemzi a radikálisokat is. Ezzel szemben áll az actor-network elmélet, amely szerint nem egy tisztán szociális természetűnek elképzelt tárgyat (a társadalmat, rendszereket, társas hálózatokat) kell tanulmányozni, hanem heterogén elemekből álló, és egyfelől diszkurzív, másfelől szociális, harmadrészt természeti jellegű cselekvő-hálózatokat. Az actor-network megközelítésben a hálózati szempont érvényesítésének egyik előnye a tagsági kritériumokkal körülhatárolható intézményektől való elszakadás képessége lehet. Ezen túl természetesen a hálózatoknak és a fentebb felsorolt rendszereknek az azonosításával nem csupán arra jutunk, hogy ezen rendszerek „hálózati jellegűek”, hanem ezzel komplementer módon megállapíthatjuk azt is, hogy a hálózati kapcsolatok nem tekinthetők „üreseknek”, sem nem tarthatók „csatornáknak”, amelyekeken keresztül információ „áramlik”, vagy amelyek csupán „közvetítenek” a tagok között, hanem mindig valamilyen meghatározott tartalmat nyernek, és nem vonatkoztathatók el a cselekvésektől (interakcióktól) sem, sőt éppenséggel egybeesnek azokkal. Ennek a megállapításnak az a jelentősége, hogy meghatározhatjuk a hálózatokat mint a tevékenységeket koordináló, összekapcsoló entitásokat, és a tevékenységeket, a világ egy szeletének megkonstruálását mint egy – részben szociális – hálózat eredményét.

C) A harmadik lehetséges kapcsolódási pont lehet a diszkurzív politikaelmélet és az actor-network elmélet között az actor-network elmélet által a tudomány- és tudászociológiából (a tudásszociológia erős programja) (Bloor 1976) átvett szimmetriaelvek alkalmazása. Ebben a tekintetben az actor-network elmélet és a diszkurzív szemlélet egyaránt a politikai, illetve tudományos elméletekben megfogalmazott elfogulatlan leírásra törekszik, a megfigyelt szereplők diskurzusaiban megfogalmazott állítások és az általuk meghúzott határvonalak vizsgálatára. Extrém példája ennek az ember-nem ember dichotómia feloldása az actor-

network elméletben (Latour 1999). A radikális diskurzuselméletek az emberi testnek, illetve a hozzákapcsolt személyiségnek mint a társadalom alkotóelmének az átértelmezésére, a testről való gondolkodás átformálására törekszenek; a diskurzusanalízis számára a test jelentéssel való felruházása, szerepekhez, relációkhoz, funkciókhoz való hozzárendelése emberi tevékenység eredménye, mint ahogy az actor-network elmélet számára is a test egyike a számtalan (a test intaktságával együtt) átmenetileg stabilizálható „fekete dobozoknak”, melyek azonban kívül és belül is hálózatokhoz tartoznak (Law–Hassard 1998; Law 1986; Latour 1988b). További tanulsággal szolgál egymásnak a két elmélet a tárgyak és a jelentés dimenziójában. A kvázitárgyak fogalma (pl. Star–Griesemer 1989) az actor-network elmélet szerzői szerint a tudományos-technikai tárgyak hibrid jellegét jelenti, azt, hogy ezek egyszerre reálisak, szociálisak és diszkurzívak, és nem abban az értelemben, ahogy Karl Popper beszél három, a fizikai, a szubjektív és a társadalmi intézményeket jelentő világról mint ugyanazon valóság három, egymásra visszavezethetetlen aspektusáról, hanem úgy, hogy e három elem szüntelenül átfordul egymásba, összekapcsolódik, és heterogén komplexumokat alkot (Latour 1987). Tehát értelmezettség, szocialitás és természetbe ágyazottság egyaránt jellemzi őket. Végül is minden tárgy kvázitárgy. Ezzel a fogalommal párhuzamosan használják más szerzők a határobjektum kifejezést (Star–Griesemer 1989). A határobjektumok nem világok, régiók közötti határt kijelölő, definiáló tárgyak, hanem éppen fordítva, a (szociális, természeti) világok találkozásában létrejövő csomópontok, melyeket valamilyen – tárgyi, szociális és diszkurzív dimenzióban – kiterjedéssel ruháznak fel. A határobjektumok tehát maguk a világok találkozási pontjaiban létrejövő, több irányból értelmezett entitások, melyek közvetítőként játszanak szerepet a világok összekapcsolásában. (Például amatőr őseletgyűjtők és természettudósok, olajbányászok és bennszülöttek világai között.) *A tárgyaknak ez a meghatározatlan, többjelentésűként való felfogása jellemzi a diszkurzív szemléletet is, azzal a jelentős eltéréssel, hogy nem hármas jelentésűnek és státusúnak tekinti a vizsgált tárgyakat, hanem bizonytalanul hagyja ezt a kérdést.*

D) A diskurzusanalízis és az actor-network elmélet politikaértelmezései: A diskurzusanalízis több változata egymástól radikálisan különböző módon viszonyul a politikához. A kritikai diskurzusanalízis (Dijk 2001; Fairclough 1995) hatalomellenessége nyilvánvaló. A diszkurzív szemléletnek az a változata, amely nem módszertanként írható le, hanem olyan elméleti alapállásnak tekinthető, amely a tárgyterületet diszkurzív természetűnek látja, mint például Szabó Márton, az emberi kommunikáció egy elhatárolt terének látja a politikát, amelyet egymással viaskodó, vagy konszenzusos értelmezések, szövegek alkotnak. Így tehát a politikát mint kommunikációt teljesen autonóm jelenségvilágként kezeli, és a politikatudomány feladatául ennek az öntörvényű, másra nem visszavezethető világnak az elemzését szabja meg. Ezzel szemben az actor-network elmélet számára a politika önálló szféraként vagy diskurzusként kezelése nem problémamentes, nagyon nem, ugyanis ez az elmélet erősen pánpolitikai – és egyben pánökonómiai – beállítottságú, amennyiben a tudományos tevékenységet, és ennek mintájára végső soron minden tevékenységet vállalkozásnak, különböző erőforrások összekapcsolásának, mozgatásának tekint, pontosabban a cselekvők által mozgósított erőforrások hálószerkezetét tekinti azonosnak a világgal – a társadalmi világgal, a természeti világgal, ahogy az értelmezéseinktől nem függetlenül számunkra megjelenik, és magával az értelmezések világával. *Az actor-network elmélet a politikáról mint a nagyságrendek közötti mozgásról, mozgatásról beszél. A „politikai” elsősorban a cselekvő-hálózatok kiterjesztését célzó törekvésben ragadható meg, azaz*

a minél szélesebb körű hatásgyakorlás elérésében. Minden olyan cselekvés politikai jelentőségű lesz, amely képes a hálózatok egyes elemeinek átrendezésével átformálni széles körben a kapcsolatokat, és ezzel kiterjeszteni a korábban lokális kapcsolatrendszeret, például egy néhány fős csoportot párttá szervezve, vagy rávéve emberek tömegeit egy technikai eljárás használatára. A hatalmat pedig mint nélkülözhetetlenné válást írják le („kötelező áthaladási ponttá válást egy hálózatban”). *A politika mindkét elméletcsoportban mint transzformációk sokasága jelenik meg.* Az actor-network elmélet egyik újítása a szociológiában a „lokális topológia” egyetemességének tézise. Egyszerűen mondva ez azt jelenti, hogy minden hálózat lokálisnak tekinthető (még a globalizáció is lokális jellegű folyamat, csak hatalmas méretekben; azaz a globalizáció lokális hálózatok kiterjedését, összekapcsolódását jelenti), nincs elvi különbség vagy elméleti dichotómia a mikro-/makroszerkezetek között, nincs különbség a makroszféra és a mikroszféra szerveződésében sem. Ez a topológiai szerkezet az actor-network elmélet számára maga a (szociális és természeti) tér szerkezete; leginkább ebben ragadható meg a társadalomstruktúrák helyett létező szerkezetleírás. Ide kapcsolódik a transláció/fordítás actor-network elmélet által megfogalmazott jelensége. A translációban nem az egyes nyelvek közötti fordításról van szó, hanem az érdekek translációjáról, azaz hogy miként lehetséges mások érdekeinek új interpretációt adva őket saját érdekünkben mozgósítani, miközben hálózatunknak ezek a szereplői saját érdekeiket követik. *Ugyanazon alapgondolat kétféle megfogalmazása: a lokalitás, a transláció – az actor-network elmélet részéről; a kommunikatív kapcsolódások által definiált politikai tér – a diszkurzív politológia felől.* Az actor-network elmélet és a diszkurzív politológia számára egyaránt elképzelhetetlenek a stabil értelmezések a politika illetve a tudomány világában, illetve lehetségesek ilyenek, mert minden értelmezés stabilizálható, de csak valamilyen befektetett energia, erő kifejtés, cselekvések segítségével. Minden ilyen stabilizációhoz „munkát kell végezni”, és éppen ezért az értelmezések változó, dinamikus terében kell valamilyen állandó összefüggést találni. Ilyenek lehetnek a politikai szerepek, a diskurzus formációs szabályai, vagy a transláció mechanizmusai. A diskurzusanalízis és az actor-network elmélet tehát tanulságul szolgálhat egymás számára, de az actor-network elmélet szemszögéből, annak alapelveit elfogadva, a diszkurzív szemlélet partikularizálható is egy relacionista ontológia és a hibrid – egyidejűleg diszkurzív, társas és természeti – jellegű kvázitárgyak fogalmainak segítségével.

A tudományos valóság művi. Produktumaink reflexív alkotási folyamat eredményei, és nem a „külvilág” leírásai, ami nem jelenti a külvilág tagadását, pusztán azt, hogy a rendszer a maga számára a környezet komplexitásával találkozva maga alkotja meg a világát. A laboratóriumi készen talált környezetre az jellemző, hogy benne minden mesterségesen előre alkotott, már eleve döntések, korábbi munka megszilárdult eredményeinek sokasága alkotja. A természet a maga kuszaságával és tisztítatlanságával ki van zárva a laboratóriumokból. És ahelyett, hogy egy érvényes értelmezés lenne egy kutatási irányban, a tudomány technikai-társadalmi kultúrája a tagjait változatos szimbolikus erőforrásokkal látja el, ezáltal létrejöhet a kutatási témával kapcsolatos interpretatív pozíciók sokasága. Azaz ahhoz, hogy eredményesen működjenek egy területen, korántsem azonos fogalmakra, értelmezésekre, módszertanra támaszkodnak, hanem változatos álláspontokat foglalnak el, és az egység csak bizonyos közösen kialakított és stabilizált eredmények köré építve jön létre, részlegesen.

IRODALOM

- Balogh István (1994): Vázlat az Almond-modellről és a hazai politikatudományról. *Politikatudományi Szemle*, III. 1994. 2. 80–85. p.
- Balogh István (1997): A diszkurzív politika a tudományos diskurzusban. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 4. 89–97. p.
- Balogh István – Karácsony András (1995): Konstruktivizmus a német társadalomelméletben. *Elméleti Szociológia*, 1995. 1. 20–28. p.
- Becskeházi Attila – Kuczi Tibor (1992): *Valóság '70*. Scientia Humana.
- Béndek Péter (1997): Fogalmi politizálás nélkül? *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 4. 99–101. p.
- Bernstein, B. (1971): Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság*, 1971. 11. 17–57. p.
- Bloor, David (1976): *Knowledge and social imagery*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, P. – Chamboredon, J. C. – Passeron, J. C. (1983): A szociológus mestersége (részlet). *Filozófiai Figyelő*, 1983/1–2. 144–175. p.
- Bourdieu, Pierre (1978a): A beszédtevékenység gazdaságtana. *Műhely*, IX. évf. 16. szám. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Bourdieu, Pierre (1978b): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat.
- Bourdieu, Pierre (1985): Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1985. 1.
- Bourdieu, Pierre (1993): *The Field of Cultural Production*. Polity Press.
- Chomsky, N. (1995): *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Cs. Kiss Lajos (1997): A tudományos és a politikai diskurzus „határvitája”. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 3. 123–132. p.
- Cs. Kiss Lajos – Galló Béla (1996): A politikai imázs mint esztétikai és gyakorlati probléma. *Politikatudományi Szemle*, V. 1996. 2. 31–49. p.
- Csigó Péter (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 4. 27–56. p.
- Dijk, Teun A. van (1998): What is political discourse analysis? In Jan Blommaert – Chris Bulcaen (eds.): *Political Linguistics*. Amsterdam, Benjamins. 11–52. p.
- Dijk, Teun A. van (2001): Critical Discourse Analysis. In Deborah Schiffrin – Deborah Tannen – Heidi E. Hamilton (eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell. 352–371. p.
- Edelman, M. (1995): Mítosz, érzelem és önfelfogás. *Elméleti Szociológia*, 1995. 2. 31–38. p.
- Fairclough, N. L. (1995): *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Harlow, England: Longman.
- Foucault, Michel (1991a): A diskurzus rendje. *Holmi*, 1991. 7. 868–889. p.
- Foucault, Michel (2001): *A tudás archeológiája*. Budapest: Atlantisz.
- Fritz Tamás (1997): Csak a vita?! Kritikai megjegyzések Szabó Márton tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 2. 112–120. p.
- Frivaldszky János (1997): A politikai diskurzus és korlátai. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 2. 105–111. p.

- Gombár Csaba (1994): A zsurnalizmusról, a szaktudományról és a nevettségességről. *Politikatudományi Szemle*, III. 1994. 2. 71–79. p.
- Goodman, N. (1997): Szavak, művek, világok. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 1997. 4. 394–409. p.
- Habermas, Jürgen (1994): *A társadalomtudományok logikája*. Budapest: Atlantisz.
- Heller Mária – Rényi Ágnes (1995): Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. A népi–urbánus vitától a magyar–zsidó szembenállásig. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest: Osiris–Századvég. 432–447. p.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (1991): *Szereposztás*. Vita Kiadó.
- Karácsony András (1995a): *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Karácsony András (1995b): A szimbólum mint tudásszociológiai probléma. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest: Osiris–Századvég. 179–189. p.
- Karácsony András (1997): A politika grammatikájáról. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1. 147–152. p.
- Kiss Balázs (1995): Michel Foucault és a szimbolizáció. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest: Osiris–Századvég. 289–300. p.
- Kiss Balázs (1997): A politika a jelek korában. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 1. 137–146.
- Koselleck, R. (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti–politikai szemantikája*. Budapest: Jósöveg Műhely Kiadó.
- Kürti László (1997): A politikai hatalom szimbolikus teréről. *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 3. 105–112. p.
- Lányi Gusztáv (1997): A politikatudomány diszkurzív fordulata – pszichológia nélkül? *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 3. 113–121. p.
- Latour, Bruno (1988a): *The Pasteurization of France*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Latour, Bruno (1988b): The Politics of Explanation: an Alternative. In S. Woolgar (ed.): *Knowledge and Reflexivity: New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. London: Sage. 155–176. p.
- Latour, Bruno (1996): *Aramis, or the Love of Technology*. Cambridge, Mass, MIT Press.
- Latour, Bruno (1999): *Sohasem voltunk modernek*. (Fordította: Gecser Ottó.) Budapest: Osiris.
//Latour, Bruno (1993): *We have never been modern*. Harvester Wheatcheaf.//
- Law, J. – Hassard, J. (ed.) (1998): *Actor Network and After*. Oxford and Keele, Blackwell and the Sociological Review.
- Law, John (ed.) (1986): *Power, Action and Belief: a new Sociology of Knowledge? Sociological Review Monograph*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Law, John (ed.) (1991): *A Sociology of Monsters? Essays on Power, Technology and Domination*. Sociological Review Monograph. London: Routledge.
- Merton, R. K. (1993): *On the Shoulders of Giants. A Shandean Postscript*. University of Chicago Press.

- Mulkay, M. (1991): *Sociology of Science. A sociological pilgrimage*. Open University Press.
- Ricoeur, P. (1991): Metafora és filozófia-diskurzus. In Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi. 65–96. p.
- Schelsky, H. (1995): A nyelvi uralom. *Elméleti Szociológia*, 1995. 2. 3–4. p.
- Serres, M. – Latour, B. (1995): *Conversations on science, culture and time*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Star, S. L. – Griesemer, J. R. (1989): Institutional ecology, „Translations” and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley’s Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39. *Social Studies of Science*, 19.
- Szabó Márton (1996): Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle*, V. 1996. 4. 103–132. p.
- Szabó Márton (1997a): Lehetséges-e diszkurzív politológia? *Politikatudományi Szemle*, VI. 1997. 4. 103–117. p.
- Szabó Márton (1997b): *Politikai kultúra a mindennapokban. A diszkurzív értelmezés lehetőségei*. MTA–PTI. /Politikatudományi Füzetek, VI./
- Szabó Márton (1998a): *Diszkurzív térben*. Budapest: Scientia Humana.
- Szabó Márton (1998b): IX. fejezet. Michel Foucault: Diskurzus és hatalom a történelemben és a jelenben. In *Politikai tudáselméletek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. – Universitas. 209–236. p.
- Szabó Márton (szerk.) (1997c): *Szövegvalóság*. Budapest: Scientia Humana.
- Szabó Márton (2002): *A politika mint kommunikáció. A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Kézirat. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Szelényi Iván (1992): *A poszt-kommunista átmenet társadalmi konfliktusai*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Wagner, P. – Wittrock, B. (1991): States, institutions, and discourses: A comparative perspective on the structuration of the social sciences. In Wagner, P. – Wittrock, B. – Whitley, R. (eds.): *Discourses on society. The shaping of the social science disciplines*. Sociology of the sciences. A yearbook. Vol. XV. Kluwer Academic Publishers. 331–357. p.
- Winch, Peter (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gyulai Attila

Vázlat a politika textualitásáról

(Megvitatva: 2003. március 18-án)

(Ürügként)

Medgyessy részt venne a Fidesz kongresszusán [origo]

Részt szeretne venni Medgyessy Péter a Fidesz európai uniós csatlakozással foglalkozó kongresszusán, és fel is szólalna azon – ezt a miniszterelnök a Magyar Televízió Napkelte című műsorában mondta.

Medgyessy Péter miniszterelnök nagy megtiszteltetésnek venné, ha meghívnák a Fidesznek az európai uniós csatlakozással foglalkozó decemberi kongresszusára, és fel is szólalna azon.

A kormányfő a Magyar Televízió Napkelte című műsorának adott keddi nyilatkozatában úgy vélte: nem kellene kizárni a lehetőségét, hogy egy párton kívüli miniszterelnök, aki az ország ügyeiért felelős, meghívást kapjon a legnagyobb ellenzéki párt kongresszusára. Szavai szerint itt az ideje, hogy a Fidesz tisztázza magával, milyen a viszonya az Európai Unióhoz, ugyanis – mint hozzátette – össze-vissza ezekről a kérdésekről nem lehet beszélni.

Medgyessy Péter kiemelte azt is, hogy a jelenlegi kormány tisztában van az európai uniós csatlakozás előnyeivel és kihívásaival. „Ez a kormány nem paranoid, pontosan tudjuk, hogy az európai uniós csatlakozás mivel jár” – fogalmazott a miniszterelnök.

A Fidesz Országos Választmánya december 7-re hívta össze a párt rendkívüli kongresszusát, amelynek a Magyarország az Európai Unióban című program elfogadása lesz a feladata.

Ha Medgyessy tag lesz, várják a Fidesz-kongresszusra [origo]

Rogán Antal, a Fidesz frakcióvezető-helyettese levelet küldött Medgyessy Péter miniszterelnöknek. Ebben közölte: amennyiben Medgyessy fel szeretne szólalni a Fidesz kongresszusán, lépjen be a pártba, és választassa küldöttnek magát.

Medgyessy Péter miniszterelnök a Magyar Televízió Napkelte című műsorának adott keddi nyilatkozatában közölte: részt szeretne venni a Fidesz európai uniós csatlakozással foglalkozó kongresszusán, és fel is szólalna azon.

A kormányfő úgy vélte: nem kellene kizárni a lehetőségét, hogy egy párton kívüli miniszterelnök, aki az ország ügyeiért felelős, meghívást kapjon a legnagyobb ellenzéki párt kongresszusára.

Rogán Antal, a Fidesz frakcióvezető-helyettese kedd délután levelet írt Medgyessynek, melyben közölte: mivel minden küldött felszólalhat a kongresszuson, a miniszterelnöknek nincs más dolga, mint belépnie a Fideszbe, és küldöttnek választatnia magát. Rogán tájékoztatta levelében Medgyessyt a belépés feltételeiről is. Eszerint három ajánlót kell szereznie a pártból, majd ki kell töltenie a belépési nyilatkozatot. A Fidesz a miniszterelnök esetében annyi engedményt tenne, hogy Medgyessynek nem kellene válaszolnia arra a kérdésre, miszerint volt-e munkásőr vagy III/III-as ügynök. A delegáltakat november 30-ig választják meg.

A fideszes politikus arra is felhívta Medgyessy figyelmét, hogy pártjuk alapszabálya értelmében a mindenkori miniszterelnök automatikusan tagja a Fidesz elnökségének, így Medgyessy is tag lehetne, ha belépne a pártba.

A Fidesz Országos Választmánya december 7-re hívta össze a párt rendkívüli kongresszusát, amelynek a Magyarország az Európai Unióban című program elfogadása lesz a feladata.

A diskurzus hierarchizálása

A fenti hírfolyamat – a politikai napirend módszertanán belül – kezdeményezőre és reagálóra bomlik szét és olvad össze. Ennyiben „normális” hírfolyamként működik, amelyben a kezdeményező elhelyezi magát a politikai diskurzusban, a diskurzust elhelyezi magához képest („tematizál”), és a reagáló is éppen így tesz: a diskurzust spirálisan továbbszöve helyezi el – értelmezi – a diskurzust, magát az értelmezést, bennfoglalva magát és a kezdeményezőt, kettejük viszonyát; kettejük viszonya maga a diskurzus.

A fenti konkrét eset azonban túllép ezen a mindennapi politikai értelmezésrendszeren, diskurzuson, és egy új szinttel gazdagodik, amely hierarchiát állít fel: politikai és diszkurzív hierarchiát. A reagáló (Rogán Antal, de a továbbiakban nem szükséges megnevezni sem őt, sem a kezdeményezőt, mert a kezdeményező–reagáló viszony absztrahálhatóan példaszzerű, önleleplező és önértelmező, vagyis személye a következőkben kifejtendő szempontjából nem releváns) ugyanis kilépve, de egyúttal belül is maradván szerepén egy következő szintet hozott létre.

A reagáló újabb reagáltatása során a következőt állította (formalizálva): a kezdeményező nyelvi aktusa „ügyes politikai lépés” volt, de... – és itt vissza is lépett a diskurzus eredeti szintjére, mely ugyanakkor éppen az idézett kitétel miatt már új – reaktív – értelmezéssel gazdagodott.

Mi az értelmezés sajátossága a szituációban? A politikai diskurzus általában igyekszik úgy értelmező lenni, hogy a saját megszólalást immanensnek tekinti, vagyis a politikai önreferencia valójában nem önreferens, mert önmagából indul ki. Megtartja tehát a megszólaló–értelmező szubjektum egységét, az értelmezést nem szorítja ki önmagából, a politikai megszólalást nem kezeli saját értékű *szöveg*ként, hanem önmaga legitim lényegeként sajátjának fogja fel, és értelmezi is a továbbiakban. *Nem választja szét a politikai tárgynyelvet és metanyelvet.* A fenti szituáció reagens szereplője azonban éppen ezt teszi, mintegy felülről tekint le a diszkurzív szituációra, egy pillanatra kívül helyezi magát a diskurzuson, veszélybe sodorva ezzel a folytonosan deklarált immanencia legitimáló erejét. Ugyanakkor abból kilépve igyekszik mégis értelmezni. Jogosnak látszik tehát a politika nyelvének kettéválasztása, a *politikai* megszólalás mégis újraegyesítésére törekszik.

Politikai tárgynyelv és metanyelv

A politika elsőrendűen az értelmezés terepe. A szereplők, a kívülállók, a megszólalók és a csendben lévők a politikát értelmezés során vallják magukénak, vagy taszítják éppen el maguktól.

A politika – egymással nyelvi aktusaik során és folyamatán keresztül megküzdő – résztvevői egymás megszólalásait értelmezve alakítják a közösségi élet viszonyait.

A politikában cselekvő megszólal, beszél, állít, tagad stb. A politikai beszéd cselekvés: azzal az igénnyel lép fel, hogy befolyást gyakoroljon más megszólalásokra, más cselekedetekre. Vagyis a politikai beszéd a hatalom kifejeződése, vagy éppen kísérlet a hatalom, a hatalmi viszony megalapozására, kialakítására. Mindezek színtere, eszköze és alakítója, feltételeinek megteremtője az, amit politikai tárgynyelvnek nevezhetünk.

Amit mondok, az hazugság – szól a paradoxon, amelyről Alferd Tarski úgy vélekedett, hogy csak úgy értelmezhető, ha a nyelvet kettébontjuk tárgynyelvi és metanyelvi szintre. E szintek a politikában igen látványosan állnak azonban ellen a kettébontásnak, amennyiben minden megszólalás a hatalom különféle dimenzióiról és dimenzióiban szól.

A példaként választott szituációban elhangzott félmondat többféleképpen értelmezhető. Metanyelvi szinten érvényes az a megállapítás, hogy a beszélő kiemelkedett a szituációból, megbontva a kijelentés politikai paradoxonát: egyszerre lép túl a politikai szituáció nyelvi jelekben megnyilvánuló szembenállásán, a pártatlan megszólaló pozícióját foglalja el, mégis – és itt visszajutottunk a tárgynyelv–metanyelv folyamatos egymásba szövődéséhez – politikailag érvényes kijelentést kapunk tárgynyelvi szinten.

Eszerint igazolhatónak látszik az a korábbi állításunk is, amely szerint a megszólaló kilépett, de egyúttal belül is maradt szerepén. Pártatlan szerepet foglalt el a reagáló egy megközelítésben, kiemelkedett a szituációból, és másokkal együtt, másokkal azonos pozícióból szemlélt, értelmezett. Ugyanakkor hierarchizálta a diskurzus spirálisan egymásba kapcsolódó rétegeit, visszaérkezve ezáltal a politikai beszéd szintjére.

A politikus, a politikai tárgynyelv és a politikai metanyelv összeolvasztásával leleplező magatartást vett fel, ugyanakkor önmagát is leleplezte, mert hierarchikus értelmezési keretet állított fel. A reagáló, amikor ugyanis politikai trükként, marketingfogásként értelmezte a nyilvánosság előtt a kezdeményező cselekvését, szándékolatlanul egyértelművé tette talán ezzel azt is, hogy saját megszólalása-cselekvése is az éppen általa leleplezett struktúrák szerint értelmezhető. Hiszen a leleplezéssel éppen azt a hierarchikus keretet építette fel, amelyben minden megszólalás ismét csak a politikai nyelvküzdelem eszköze (mint maga a kilépés).

A politikai „én” és a politikai megnyilatkozás

Kikapcsolhatja-e magát a beszélő? Benne van-e a „szerző” saját politikai megszólalásaiban? Törekedhet-e a kilépésre?

A „szerzőség” a politikában több irányból bontható fel. Amennyiben abból indulunk ki, hogy a megszólaló szubjektuma meghatározó, értelmezhető tényező, némiképpen a retorika területére lépünk (vissza). A retorikai világban kölcsönhatást figyelhetünk meg, a beszélő, a rétor és a közönség kölcsönösen hermeneutikus viszonyára bukkanunk, ahol Arisztotelész szerint is a (jó) rétor befolyásolt („invencionált”) a közönség „szociológiai” szerkezete által, a közönség pedig befolyásolt a megszólaló személye által is.

A szerző és a beszélő a politikában – tudható – nem feltétlenül esik egybe. A beszédíró, a PR-tanácsadó megjelenése elvileg kettébontja a két szerepet, mégis a perszonalizált politika

ettől konzekvensen eltekint. Módszertanilag figyelembe véve azonban ezt a különbségtételt érintkezési pontot találunk a politika és az irodalom között, amelynek két megnyilvánulása, Clifford Geertz nyomán, a drámaanalógia és a szöveganalógia.¹

A drámaanalógia megközelítése szerint a megszólaló szerepet játszik, vagyis politikai értelemben mindegy, hogy a beszéd közvetlenül az ő alkotása, vagy egy mögötte álló „drámaíróé”. A lényeg, hogy a beszéd („beszélés” értelemben) milyen környezetben, milyen hallgatóság előtt, milyen „színpadon” hangzott el. A cél a hatásosság és a hitelesség függvényében vizsgálendő. Mind a megszólaló, mind pedig a közönség a beszélő sajátjaként értelmezi az elhangzottakat, és így jelennek meg a hasonló körülmények között megszülető reagálások is, felépítve a „társadalmi dráma” teljes szövegvégét és szereposztását.

A szöveganalógia teljesen eltekint a szerző létéről, lényege a közlő helyett a közöltben van. A közölt ugyan visszautalhat a közlőre, de szöveg és szerző viszonya nem különbözik szöveg és olvasó viszonyától.

Az irodalmi szerző „haldoklásának” folyamatában Roland Barthes megmutatta, hogy végül a „nyelvi megnyilatkozás a maga egészében üres folyamat, amely tökéletesen működik anélkül is, hogy megtöltenénk a beszélgetők személyével”,² a nyelv, személyiségétől megfosztott alanya, „amelyben semmi sincs, pusztán az őt meghatározó nyelvi megnyilatkozás”.

Ez látszik igaznak a politikai megszólalóra is, akit megfigyelve „eljutunk addig a pontig, ahol a nyelv cselekszik, »teljesít«, s nem »én«”.³ Mert a gyakorlatban a megszólalás (speech act), amely látszólag a szerző-politikus tulajdona, a kimondás pillanatában leválik róla, nem a sajátja többé, hanem egy szövegstruktúra része lesz, a diskurzus egy szintje.

Más megközelítésben Hannah Arendt egyik politikafilozófiai töredékében szintén a politikai „szerző” eltűnését írja le. Kijelenti, hogy politikai ember, mint olyan, nem is létezett, az arisztotelészi zóon politikon félrevezet: „[...] mintha *az emberben* lenne valami politikai, ami az esszenciájához tartozik. S pontosan ez nem igaz: *az ember* a-politikus. A politika *az emberek-közöttben* jön létre, vagyis teljességgel az emberen kívül. [...] A politika a *közöttben* jön létre, és vonatkozásként alakul ki.”⁴ (Kiemelés az eredetiben.)

Arendt „politikai antropológiája” alátámasztja az irodalomesztétikai megközelítések érvényességét a politikára vonatkoztatva; nem csupán azt állítja, hogy a politika nem létezik mint esszencia a politikusokban és a politikával nem hivatásszerűen foglalkozó emberekben sem. Arendt nem mondja ki, de alapot teremt ahhoz, hogy azt állíthassuk, a politika az emberek közötti viszonyrendszerekben jön létre, ennek viszont alapvető, megkerülhetetlen formája és helye a kommunikáció. Az „emberek-között” a gyakorlatban diskurzusokat hoz létre, a diskurzusok pedig szerzők nélküli szövegek folytonos, de nem lineáris összekapcsolódásából, érintkezéséből épül fel.

A politika olyan nyelvi konstrukció tehát, amelynek perszonalizált megfogalmazói a kimondás pillanatában elveszítik perszonalitásukat. Ennek belátásához elég a politikai diskurzus egy adott szintjének megfigyelése. Az egymásra következő szövegek mind egy korábbira történő visszautalás eredményei, és egyben építői magának a politika szövegének.

---

1 Clifford Geertz: Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In uő: *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris, 2001.

2 Roland Barthes: A szerző halála. In uő: *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris, 2001.

3 Uo.

4 Hannah Arendt: Mi a politika? 1. töredék. In uő: *A sivatag és az oázisok*. Budapest: Gond-Palatinus, 2002.

A politika szövege

A politikai szöveg nem felejtkezik el megfogalmazójáról, „írójáról”. Nem hagyja maga mögött, hanem úgy egyesül vele, hogy felszippantja a maga testébe, szövedékébe azt, aki ír, beszél, vagy sajátos metakommunikatív jeleket közvetít. A személy a szöveg függelékévé lesz. Proust – írja Roland Barthes – nem saját életét tette át regénybe, hanem „saját életéből is művet csinált, amelynek modellje saját könyve volt”.⁵ A politikus beszéde, a politikus által létrehozott, ámde őt magát bezáró és megemésztő szöveg hasonlóan működik az irodalomhoz, nem elfelejtkezve a látszatnak a politikában oly jelentős meghatározó erejéről.

A politika szöveg ezen túl azonban önbezáródó is. A politikai szöveg ebben az értelemben megfelel a politikai diskurzusnak, amely önmaga, a benne szereplőktől függetlenül jelöli ki újra és újra saját határait. Azért újra és újra, mert így, a diskurzus spirális szerkezetében kebelez be újabb és újabb megnyilatkozásokat, utóbbiak által már szintén „bedolgozott” megfogalmazóival együtt. A politika perszonalizálódásaként emlegetett posztmodern jellegzetesség valójában éppen ellenkezőjét jelenti, mint amit a politikatudomány ért alatta. Nem a személyek válnak egyre inkább központi szereplőjévé a politikának, hanem az általuk hordozott szövegrészletek; a beszélő csak eszköz a szöveg hatalmában.

A politikai beszélő – Michel Foucault fogalmát használva – transzdiskurzív „szerző”. Vagyis megnyilatkozása nem a lezártágot, a véglegességet idéző kinyilatkoztatás, hanem a szöveg értelmében vett, önmagába (az általa kijelölt határok miatt) visszatérő kezdet. Utóbbi állításunkra azért van szükség, mert a szöveg felfejtésének folyamatában soha nem érhetünk el a kezdőponthoz, nem találhatjuk meg azt a helyet és időt, ahol az első szöveg levált megfogalmazójáról; a diskurzus „első” szintje mindig új kapcsolódási pontokat talál.

Barthes szöveg-fogalma hasonlóságokat mutat azzal, amit Foucault nyomán diskurzusnak nevezünk. Meghatározása a következő: „[...] működésben lévő jelentés-folyamat vagy jelentés-tér, tehát [...] jelentésképzés, amelyet nem befejezett, lezárt végtermékként, hanem éppen alakuló, más szövegekhez, kódokhoz csatolódó (ez az intertextualitás) előállításaként vesszük szemügyre”.⁶ Lényege tehát állandó mozgásban, más szövegek általi alakíthatóságában rejlik.

Mindezt végiggondolva a politikához jutunk el. Az ügyek, és nem személyek köré szerveződő politikai diskurzus olyan szövegeképződményként értelmezhető, mely önálló életre kelve szerveződik. Nincs egyetlen jelentése, nem lehet klasszikus hermeneutikai módszer szerint értelmezni, mely egyetlen rejtett mögöttes jelentés felkutatását tűzi ki maga elé, ez ugyanis lehetetlen lezáródását jelentené, pontot a szöveg végén. Ez viszont a politika (ön)felszámolása volna.

A politika-szövegnek ilyen értelemben nincsen jelentése, hanem maga a jelentésképző. Vissza- és előrehat más szövegekkel való nem-lineáris kapcsolatában, és némiképp hasonló viszonyban áll a politikai beszélővel is, amelyet azonban már hatalmát érvényesítve nem enged ki magából.

---

⁵ Barthes: i. m.

⁶ Roland Barthes: Egy Edgar Poe-mese textuális elemzése. In Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: Osiris, 2002.

A politika recepciója – a diszkurzív politológia „feladata”

A politika ezért és ennek alapján nem megismerhető, csupán olvasható és folyamatosan újraolvasható. Ez az újraolvasás nem pusztán ismétlést jelent, hanem a közbeeső szövegek olvasásának olvasását is.^{7*} Megismerés helyett így végül az élvezet esztétikai kategóriájához jutunk (és így a geertzi drámaanalógia és a szöveganalógia fogalmi egymáshoz közeledéséhez), amely a befogadás értelmét adja.

Az esztétikai élvezet a politikára vonatkoztatva is funkciót takar, egyúttal megadja a diskurzus értelmét is. Így katharszisznak – írja Hans Robert Jauss – a beszéd vagy költemény által a befogadóban keltett saját affektusok azon élvezetét nevezhetjük, amely egyaránt vezethet a hallgató és néző meggyőződésének megváltozásához, illetve indulataitól, szenvedélyeitől való megszabadulásához.⁸ Mindez igaz lehet a politikára is. A diszkurzív látványosságként értelmezett politika („a politika színpadán”) ezzel akár a politika diszkurzív-kritikai megközelítését is jelentheti, azt a normatív alapról megfogalmazott kritikát, amely a politika lényegvesztése felett sajnálkozik. Felmerül itt azonban annak kérdése, hogy a politikáról való beszéd, a politikai metanyelv kísérlete kiszabadíthatja-e magát a politika szövegének hatalma alól, sőt kérdés, hogy kell-e egyáltalán erre törekednie. Vagy elfogadjuk, hogy a politikai diskurzus önjáró, és feladatunk csupán szövegének folyamatos újraolvasása.

---

^{7*} Ezzel kapcsolatban az olvashatóság „technikai” feltételeit kell meghatározni. Irodalom és politika között ugyanis jelentős különbség áll fenn az „olvasás” lehetőségeit illetően. Az olvasás feltételeit a politikában a rögzítés és ezáltal a megismételhetőség teremti meg. Egyszerűen a tömegkommunikáció által meghatározott feltételekről van szó.

⁸ Hans Robert Jauss: Az esztétikai élvezet és a poieszisz, aisztheszisz és katharszisz alaptapasztalatai. In uó: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Budapest: Osiris, 1999.

Szűcs Zoltán Gábor

A diszkurzív politikatudományról

(Megvitatva 2003. április 1-én)

Az előző félévről

Az előző félévben folytatott viták során mindinkább körvonalazódott az a kérdés, hogy vajon, amikor *diszkurzív politikatudományról* beszélünk (továbbiakban: DPT), akkor egy *metaelméleti pozícióként* értjük a diszciplína nevében szereplő diszkurzív jelzőt, *vagy* pedig a beszédet a cselekvések és intézmények mellett egy harmadik, *különálló területként* fogjuk fel, amelyre sajátos szabályok vonatkoznak?

A DPT önlegitimációja szempontjából ezért lényeges kérdés ez, mert a *beszédhez* (nemcsak) a politikatudományban olyasféle értékelések tapadnak, amelyek szerint az *másodlagos, kevésbé valóságos, kevésbé lényegi a cselekvéshez vagy az intézményekhez képest*. A tudományos megértés (egyik) modellje azon a feltevésen alapul, hogy az ember mást mond, mint amit gondol, vagy mást mond/gondol, mint ami a valóságban van, és a tudomány feladata ennek a lappangó különbségnek a megmutatása és visszavezetése egy elfogadható elméletre. Egészen különböző területekről véve a példákat: Galilei megmutatja, hogy a fagolyó és a vasgolyó szabadesés közben azonosan gyorsul; Kopernikusz, hogy a Föld a Nap körül kering; Marx, hogy a társadalom jelenségeit a gazdaság determinálja; Freud, hogy az embert nem-tudatos késztetések mozgatják; stb. Ricoeur a gyanú hermeneutikájának nevezi ezt. Amikor tehát a DPT a beszéddel kíván foglalkozni, mint a politika egyik jelenségével, ezzel a gyanúval szemben kell igazolnia saját létjogosultságát.

Bizonyos értelemben hasonló problémával kell megküzdenie a DPT-nek, mint egy másik tudományos projektumnak, az eszmetörténetnek, amelynek azonban egy szempontból előnye van a DPT-hez képest. Elfogadva Foucault definícióját az eszmetörténetre, az a „genezis, folytonosság, totalizálódás” (Foucault 2001: 177.) elbeszéléseit alkotja meg – egyfelől a marginális jelenségek számbavételével, másfelől a létező diszciplínákon való keresztülhaladással, újraértelmezésükkel. Az eszmetörténet számára semmi sem önmaga, hanem annak a nagy folyamatnak a részese, ahogyan a történelem alakzatainak felépülése és lebomlása közepette „lassanként kristályosodik ki, majd hirtelen a műben csúcsosodik ki és sűrűsödik össze” (Foucault 2001: 177.) néhány egyetemes alakzat. Ez a történetfelfogás lehetővé teszi az eszmetörténet számára, hogy teljesítse a gyanú hermeneutikájának elvárásait a történelemmel szemben. Egy távoli példával: Leon Lederman, a neves fizikus azt mutatja be, könnyed hangvétellő ismeretterjesztő munkájában (Lederman 1995), hogyan bukkan fel ismét a történelemben, különféle tudományos-filozófiai kontextusokban és ezért külön-különféle szintű kidolgozottsággal és meggyőző erővel az a gondolat, hogy a világot kiterjedés nélküli részecskék építik fel. Lederman lényegében nem kevesebbet állít, mint hogy végső soron a részecskefizika modern tudománya egy, az emberi gondolkodásban mindig is jelen lévő eszme (Foucault-val: univerzális alakzat) jelenkori megnyilvánulása, és ha jobban megnézzük, a különbségek ellenére Démokritosz, Brahe, Dalton, Rutherford, Pauli, Feynman vagy épp Lederman *évezredekken átívelve* és különböző, utólag tévesnek, másodlagosnak bizonyuló történeti alakzatokba ágyazva, mégis *ugyanarról a dolgról* beszéltek, ami *a par excellence eszmetörténeti pozíció*. Az eszmetörténet előnye tehát a DPT-vel

szemben, hogy az eszmék és gondolatok állandóságában rendelkezik egy olyan elfogadható elmélettel, amelynek segítségével képes a történelem sokféleségét és véletlenszerűségét valami másra visszavezetni és így értelmezni. Mégis adódik a két diszciplína között valami hasonlóság: az ugyanis, hogy az eszmék, gondolatok státusa legalább olyan kétes, másodlagos, lényegtelen, külső, függelékszerű, mint a beszédé, s ez különösen akkor szembeötlő, amikor az eszmetörténet, a múlt jelenségeit vizsgálva, „a zűrzavaros nyelvek, a formátlan művek, az összefüggéstelen témák tudományá”-nak (175.) mutatkozik, ami vagy azt a kérdést veti fel, hogy minek érdemes egyáltalán foglalkoznunk ilyesmikkel, vagy pedig reflektálatlanul rögtön meg is válaszolja ezt a kérdést. Ez utóbbira ismét egy távoli példa: a kora újkori magyar grammatikairodalmat feldolgozó kutatók hatalmas műveltséganyagra támaszkodva, igen alaposan feldolgozták a 16–18. század hazai grammatikatörténetét. A kutatók feltűnő módon abból indultak ki, hogy a korabeli grammatikák valaminek az *előtörténetéhez* tartoznak, s így az egyes művek elvesztették egyedi jelentőségüket, s csak annyiban lettek fontosak, amennyiben beleilleszkedtek a fejlődés „fősodrába”, s rögtön elhibázottnak minősültek, mihelyst a „fősodortól” eltértek. Balázs János, nevezetes tipológiáját adva a vulgáris (anya)nyelvű grammatikáknak, a három csoportot (latin grammatikák kommentálása, kétnyelvű grammatikák, vulgáris nyelvű grammatikák) a következő kifejezésekkel minősítette: az első „a legkezdetlegesebb fokon” áll, a második jelenti a „fejlettebb fokot”, és „a fejlődés legmagasabb fokán” a harmadik van (Balázs 1958: 38.). Majd, mintegy harminc évvel később is így összegezte Dévai Bíró Mátyás ortográfiájának érdemeit: „Így munkájával nagymértékben segítette a magyar normatív nyelvtan megalapozását.” (Balázs 1987: 343.) A történelemnek ez a felfogása magát a történelmet megoldandó logikai feladattá fokozza le, amire jó példa Balázs Jánosnak ez a klasszikus mondata: „Hogy ezt a *feladatot* [sic!] mikor és hogyan *oldották meg* [sic!], s hogy közben a nyelvi *eszmélődésnek* [sic!] milyen *fokára kellett eljutniuk* [sic!], arról már az alábbiakban lesz szó.” (Balázs 1987: 100.) (Kiemelés – Sz. Z. G.) Valójában persze a maga szempontjából Balázs Jánosnak volt igaza, hiszen praktikusán a korabeli grammatikák számunkra felhasználhatatlanok, állításaik tudományosan értelmezhetetlenek. De valószínűleg éppen ez a lényeg, mármint az, hogy az ilyen történelmi konstrukciók legfőbb hibája az, hogy egyszerűen megfosztja létjogosultságuktól ezeket a munkákat, holt szövegekké, történelmi kuriózumokká fokozza le őket, csupán viszonylagos jelentőséget adva nekik: a történelem fejlődésének egyik *lépcsőfokaként*. Az eszmetörténet bizonyos értelemben csak azért foglalkozik a valóságról alkotott zűrzavaros elképzelésekkel, hogy kibányássa belőlük a maradandó eszmék aranyát, hátrahagyva a salakot, mindazt, ami a vizsgálódásban holt történelemnek, tévesnek vélekedésnek bizonyul. A DPT-nek, az eszmetörténethez hasonlóan, nyilvánvalóan égetően fontos megválaszolnia, de legalábbis feltennie azt a kérdést, hogy *miért foglalkozik egyáltalán a beszéddel*, amikor az önmagában legalább olyan kevésbé érdekes, valóságos, lényeges a politika valósága szempontjából, mint az a 17. századi magyar nyelv valósága szempontjából, hogy a korabeli magyar grammatikusok latin és héber nyelvtanok terminológiáját próbálták alkalmazni a magyar nyelvre, és eközben elképesztő bűvészmutatványokra kényszerültek, mint például, hogy *o* és *ö* között úgy tegyenek különbséget, hogy az egyik „recta o” a másik pedig „o obliqua” vagyis az egyik „egyenes”, a másik „ferde, görbe” *o* betű. Mit kíván kibányászni a DPT a beszédből, ki kíván-e nyerni belőle egyáltalán valami mást, amire visszavezetheti a beszéd zavarba ejtő véletlenszerűségét, zűrzavarosságát, vagy megelégszik a zűrzavar leírásával?

Úgy gondolom, a kiinduló kérdésre két előadás nagyon markánsan azt a választ adta, hogy a beszéd a politika valóságának egyik önálló területe, s a DPT feladata e különálló terület feltérképezése. Welhammer Zsolt és G. Fodor Gábor munkái, úgy gondolom, előfeltevéseik révén *egy sajátos, új témákkal felpezsdített eszmetörténetként* állították elének a DPT-t, jellemző módon mindkettő eleve nem is kifejezetten a politikát, mint inkább a politikáról alkotott reflexiót választották tárgyukul: azt, hogy milyen eszmék, fogalmak segítségével gondolkoztak a politikáról a huszadik század első felében Magyarországon. Mindketten osztják azokat a feltevéseket, hogy

1. a polemikusság a modernítésben vált a politikai fő jellemzőjévé;
2. a diszkurzivitás sajátos „téma”-csoport, amelynek megléte vagy hiánya a politikáról való gondolkodásban korántsem magától értetődő.

Úgy gondolom, az ő legitim és termékeny szempontokat nyújtó felfogásukban a DPT nevében a „*diszkurzív*” jelző mintegy az „*elméleti*” szinonimája, hiszen eleve elméleti szövegeket elemeznek, így sajátos választ adva arra a kérdésre, hogy *a beszéd* milyen viszonyban van *a cselekvéssel és az intézménnyel: egyenrangú, önálló entitásokként* állnak szemben egymással: ahol a beszéd elmélet, ott a cselekvés és az intézmény gyakorlatával nem kerülhet összeütközésbe, mindenkinek megvan a maga felségterülete, a DPT pedig egy olyan eszmetörténeti kutatási program, amely a *diszkurzivitás problémájának történetét* vizsgálja. Úgy gondolom, nem véletlen, hogy Welhammer Zsolt előadásának végén arra a kérdésre tér vissza, hogy mennyiben jogosult a diszkurzív tematika kimutatása szövegekben, s erre azt a választ adja, hogy nem egy mai elméletet olvas bele a szövegekbe, mintegy „kívülről”, hanem van „belső” magyarázat is, ugyanis a diszkurzivitás témájának előfordulásaiban egy korabeli jelenségre való sajátos reflexió nyomait fedezte fel: „A tematikus, tárgyi sajátosságok, melyekre a bevezetőben már utaltam, csak egy »belső«, vagyis tematikus, tárgyi szabályszerűség alkalmazását érintik, más tekintetben nagyon is kézenfekvő a beszédszervezés egyéb szintjeinek kereszteződése. A kora-beliség megállapítása a maga módján is ilyen kereszteződésekkel számol, hiszen természetesnek veszi az adott korszak nyelvi teljesítményeinek átvételét: nem szakad ki az egyéb gyakorlatok egymást átszelő, aktuális világként (kontextus) mutatkozó sokféleségéből. Nyelvi szempontból felismerhető (magyar nyelvű szöveghelyek; stiláris, logikai szempontoknak való megfelelés), a tudományos beszédmód aktuális rendjéhez (folyóiratok, könyvkiadók szerkesztési, kiadási szempontjai, korabeli tudományos reputáció kritériumrendszere) igazodó kijelentésekről van szó, melyek ezzel együtt új fogalmakat, jelentéseket, tartalmakat is kidolgoznak. A tudományos diskurzus részeként dokumentált szövegek leíró elemzése azonban leginkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy az írások így megmutatkozó újszerűségén keresztül nem annyira egy megfogalmazott „diszkurzív” szabály vagy definíció jut szóhoz, hanem mindenekelőtt egy *szélesedő tudományos gyakorlat.*” (Welhammer 2002: 20–21.)

Volt azonban egy másik válaszkísérlet is, Pál Gáboré, aki szinte szisztematikusan ellenkező válaszokat adott módszertani szempontból a DPT-vel kapcsolatos kérdésekre, mint a másik két előadó. Ő a MIÉP politikai megnyilatkozásait elemezve azok mitologikusságát mutatta ki, konkrét szövegek vizsgálata során, s így a *diszkurzivitást* – a fentebbi, elméleti jellegű meghatározással szemben – *a gyakorlat kérdéseként* kezelte, ráadásul *kortárs jelenséget* vizsgálta, s ily módon, ha nem is cáfolta azt a másik felfogásban lappangó tézist, amely a DPT-t történeti diszciplínaként kezelné, de feltűnően ignorálta és végül, a mitologikusságot olyan *strukturális jellegzetességként*

fogta fel, amely sajátossá teszi egy beszédmód világhematizációjának módját, ez pedig inkább azt sejtette, hogy a DPT egy *metaelméleti pozíció*, amely képes megmutatni, hogy miként, milyen saját szabályok szerint működik a politikai beszéd, és milyen módon van hatással mindarra, amit általában a beszédnél lényegesebbnek, előbbre valónak, valóságosabbnak gondolunk.

A kérdés megfogalmazása

Aligha lehet véletlen, hogy egy diszciplína ilyen markánsan különböző értelmezésekkel rendelkezessen. Az alábbiakban a DPT egyik alapszövegének elemzésével szeretném megmutatni, hogy e diszciplína „szemléleti elvei” olyan, termékeny önellentmondásokat hordoznak, amelyek mindkét pozíciót védhetővé teszik. Én magam egyébként a második felfogással értek egyet, ezért elemzésem főként azt a kérdést igyekszik megválaszolni, hogy *miként lehetséges egy olyan DPT*, amelyben

1. a diszkurzivitás nem választható el markánsan a cselekvéstől és az intézményektől, hanem *kölcsönviszonyt* feltételez köztük;
2. a diszkurzivitás *nem* is egy olyan valami, ami egy *adott történelmi szituációban* válik „valóságosabbá”, *fontosabbá* ebben a hármas hierarchiában a cselekvésekhez vagy az intézményekhez képest;
3. a DPT éppen ezért *nem az eszmetörténet segédtudománya*, mert nem a cselekvésekkel és az intézményekkel szemben másodlagos (harmadlagos), pusztán „beszéd” tudománya, hanem egy metaelméleti pozíció, amely egyszerre szól a politikáról magáról és a politikáról való beszédéről, mert éppen az ilyen típusú határvonásokra kérdez rá.

Szövegelemzés

A vizsgált mű Szabó Márton előszava a *Beszélő politikához*, amely az általam ismert legtömörebb és éppen ezért legjobban kezelhető szöveg.

Szabó Márton „hét szemléleti elv”-ben foglalta össze a diszkurzív politikatudomány jellemzőit, ezek (1) az *interdiszkurzivitás*; (2) a *jelentés*; (3) a *dialógus*; (4) a *lehetőség*; (5) a *határdetermináció*; (6) a *beszédközösség* és a (7) *részvétel* elve.

- (1) „A diskurzusok nem szubjektív képződmények, melyeket egy objektív valóság determinál; a diskurzust nem beszéden kívüli tényezők, hanem egy másik diskurzus veszi körbe (Foucault). Az interdiszkurzivitás elve szemben áll a tények oksági magyarázatával vagy a cselekedetek motivációs értelmezésével, amelyek hierarchikusan szemlélik a valóságot. A diszkurzív politikatudomány »lételméleti demokratizmust« képvisel: a beszéd, a cselekvés és az intézmény azonos ontológiai státussal bírnak, vagyis egyik sem oka a másik kettőnek, hanem egymás határfelületei és vonatkozási területei.” (Szabó 2000: 7.)

Az *interdiszkurzivitás elve* – azon túl, hogy a beszédet nem szubjektumhoz kötöttségében határozza meg, s így szembeszegül azokkal a tudományos felfogásokkal, amelyekben a beszédéről való beszéd a „gyanú hermeneutikájának” retorikája szerint szerveződik, vagyis ahol a beszéd mindig valami másnak, nála valóságosabbnak a függeléke – valójában két, egymással talán nem teljesen egyértelműen összekapcsolható elv:

- *egyrészt* feltételezi, hogy a *beszéd ontológiailag egyenrangú a cselekvéssel vagy az intézménnyel*, s eszerint a köztük lévő viszony nem a nem-nyelvi valóság általi szigorú determináltság, ami a beszédet pontos, visszatükröző beszédre és tartalmatlan vagy hamis beszédre egyszerűsíti; e három dolog (beszéd, cselekvés, intézmény) egyenrangúsága azt is jelenti, hogy azok egymás határfeltételei és vonatkoztatási területei lehetnek;
- *másrészt* az interdiskurzivitás elve azt is magában foglalja, hogy a diskurzusok környezetét nem a nem-nyelvi valóság, hanem további diskurzusok jelentik; hogy ez mennyiben függ össze az előző elvvel, az kérdéses, ez ugyanis nagyjából akkor áll fenn együtt, ha a cselekvést és az intézményt „néma diskurzusnak” fogjuk fel, hiszen az a két állítás, hogy (1) a diskurzust mindig más diskurzusok veszik körbe, és (2) a cselekvés és az intézmény határfelülete a diskurzusnak, vélhetően csak akkor állhat fenn egyszerre, ha a cselekvés és az intézmény maga is diszkurzív jellegű, ami egy *pándiszkurzív modell* lehetőségét rejti magában.

Hasonlóan egyébként a következő elvhez:

- (2) „A politikai diskurzus, avagy a kommunikáció, nem egyszerűen csak információáramlás, az ismeretek terjesztésének és szerzésének sajátos módja, hanem a meglévő jelentések új jelentésekkel való helyettesítése, ezért egyszerre jelentésfejtés és jelentéstulajdonítás. A diszkurzív tudomány valósága tehát jelentéssel teli világ, másképpen jelentéses konstrukció. A diskurzus ezért sem a valóság tükrö, a realitás ruhája és az igazság leple, hanem politikai valóság szerveződése. Egyrészt a politikus beszéde mindig cselekvés, másrészt nemcsak a diskurzus beszél, hanem a gesztusok, a hallgatag tettek, a közösségi intézmények is. Beszélnek, mert jelentésük van, amelyet a diskurzusok végtelen folyama táplál és tart életben.” (Szabó 2001: 7.)

A *jelentés elve* is több állítást foglal magában,

- *egyrészt*: a *diskurzusok konstruálják is a valóságot*, nem csupán leírják; jelentéseket tulajdonítanak neki, ami egyúttal ismét egy önlegitimációs argumentum a „gyanú hermeneutikájával” szemben: a beszéd nem egy másik, rejtőzködő beszéd elleplezése, nem „az igazság leple”, hanem a valóság konstitutív mozzanata;
- *másrészt* azt feltételezi, hogy a „*beszéd*” nem csupán a *diskurzus attribútuma*, hanem a cselekvéseké és az intézményeké is, amely jellemző azonban nem csupán azért problematikus első látásra, mert nyilvánvalóan metaforikus, hanem mert a metafora magyarázata sem teljességgel világos: a diskurzus jelentéstulajdonító funkciója hozza létre a dolgok „beszédét”, s ha ez így van, akkor a kérdés nagyjából úgy szól: a némák társadalmában az intézményeknek nincs jelentésük, ad absurdum: a némák képtelenek volnának intézményeket teremtő közösségeket alkotni, vagy esetleg arról van szó, hogy a tulajdonképpeni diskurzus mellett van egy attól különböző „beszéd” fogalmunk, amely lényegében minden olyan mechanizmus összefoglaló kategóriája, amelyek által az emberi közösségben jelentések képződnek? (Ez, érthető módon, egy meglehetősen radikális pándiszkurzív felfogás volna...)

- (3) (A továbbiakban eltekintek az egyes szövegrészek idézésétől)

a *dialógus* elve is több feltevést foglal magában,

- azt, hogy viszonyok nyelve, szerepeket és helyzeteket konstruál;
  - cselekvések nyelve, azaz beszélve cselekszünk,
  - történés jellegű, azaz beláthatatlan, nyitott, alakítható
- ezek együtt adják a politikai diskurzus sajátos „politikai vitá”-jának jellemzőit.

- (4) A *lehetőség* elve szerint a politikában lehetséges jelentések terepe, amely egyfelől adja a politikai vita szabad természetét, másfelől ellehetetleníti a tudományos kutatásnak azt a törekvését, hogy a beszélői szándékokról pontos képet adjon.
- (5) A *határdetermináció* elve szerint a politikai vita a határok mentén folyik, újra és újra átlépi ezeket a határokat, a politika folytonosan önmagát határozza meg a politikai vitában az azonosítások és kizárások révén.
- (6) A *beszédközösség* elve szerint beszélés, politika és közösség különböző reflexiós szinteken ugyanannak a dolognak a megnevezései.
- (7) A *részvétel* elve a tudományos kutató státusára vonatkozik, amely az elfogultság és objektív kívülállás kettősségét érvényteleníti, és azt feltételezi, hogy a tudomány a köznapi nyelv kifejezéseit használja fel és helyezi át, másrészt az önreflexió feltárja, és nem lezárja a tudományos pozíciót.

Ez az alapvetés a DPT szemléleti elveit Foucault-hoz, Bahtyinhoz, Wittgensteinhez, Austinhoz, Ricoeurhöz, Gadamerhez, Luhmannhoz, Habermashoz, Carl Schmitthez, Mulkyhoz kapcsolja, így teremtve meg azt a hagyományt, amelyre hivatkozva legitimálhatja önmagát. A listát Szabó Márton művei alapján még meglehetősen nagyszámú névvel ki lehetne egészíteni, most csak Clifford Geertzre hivatkozom.

Én a fenti szemléleti alapelvek *problematikusságát* a következőkben látom: hogy *nem tisztázza a DPT számára saját előfeltevéseiben a jelentésesség és a diszkurzivitás viszonyát.*

Az interdiszkurzivitás elvének *egyik lehetséges felfogása* egy pándiszkurzív megközelítés, amely lényegében úgy volna átfordítható egy másik nyelvre, hogy a valóság csak nyelvi közvetítettségében férhető hozzá, ad absurdum: *minden csak nyelv.* A jelentés elvének metaforikussága is ezt sugallja egyébként. Aminthogy a beszédközösség azonosítja a beszédet és azt a közösséget, amelynek beszédéről szó van, és a határdetermináció elve a politikát mint állandóan önmaga azonosításával és lerombolásával elfoglalt, mondhatni narcisztikus beszédet állítja elénk.

Ugyanakkor azonban az interdiszkurzivitás elvének *másik lehetséges felfogásában egyenrangú cselekvés, intézmény és diskurzus,* s ez felveti azt, amit vélhetően a nem-diszkurzív felfogás hívei is képviselnek, hogy cselekvés és intézmény prediskurzív instanciák, legalább részben, és hogy (1) lehetséges olyan jelentésadás, amely nem diszkurzív jellegű, ráadásul (2) a diszkurzivitás nem szűkíthető le a jelentéstulajdonítás mozzanatára.

Ez pedig azért problematikus, mert

– az egyikből az következik, mintha a DPT projektuma totális igényű volna: mintha le akarna írni mindent, csupán egy eltérő metaelméleti előfeltevérendszer alapján újraértelmezve azokat, *s tulajdonképpeni tárgya nem is a diskurzus, hanem a diskurzus, a cselekvés és az intézmény közös „beszéde”, a jelentéstermelés egész mechanizmusa* volna;

– a másik szerint a DPT mintha csupán *egy sajátos területet* próbálna kijelölni magának, amely csak a politikai vitát tartalmazza, és kompetenciáját nem terjesztené ki a politika minden jelenségére.

Ez azért problematikus, mert *joggal lehet a második felfogással szemben felvetni, hogy a politika nem csupán, sőt nem is elsősorban a kimondott dolgokból áll, a legtöbb dolog titokban történik, a szemünk elől elrejtve,* ez ugye a „gyanú hermeneutikájának” érve. A DPT roppant kiszolgáltatottnak

bizonyul az olyan kritikákkal szemben, amelyek az őszinteséget, a szándékokat, a ki nem mondottat, a nem nyelvi jelenségeket állítják szembe a diszkurzivitással. Az előadás elején említett két szerző, Welhammer Zsolt és G. Fodor Gábor, számomra úgy tűnik, a DPT sajátos és legitim értelmezésével mintha azokra a kihívásokra próbált volna meg válaszolni, amelyek a cselekvéssel és az intézménnyel egyenrangúsított beszéd felfogásából adódtak. Azáltal, hogy számukra a diszkurzivitas témája alapvetően az elmélet (azon belül a politikatudományos reflexió eszmetörténetének) része, sikerült a rendszerben beálló zavart kiküszöbölniük, megteremtve egy olyan eszmetörténeti részdiszciplína lehetséges keretfeltételeit, amelyek a diszkurzivitas – régebben meglehetősen marginalizálódottan megjelenő – témájának történetét tárhatja fel.

Úgy gondolom azonban, hogy a DPT művelésének nem fog megártani, ha nem tekintünk el attól az alapvetésében foglalt metaelméleti különbségtételtől, *amely elválasztja a beszéd fogalmát a diszkurzustól, és a beszédet éppannyira tulajdonítja a cselekvésnek, az intézménynek, mint a tulajdonképpeni diskurzusnak.*

E tekintetben *példa* lehet Pál Gábor szuggesztív és termékeny tavalyi előadása, amely *egyfelől elméletileg messzemenően a DPT-nek ezt a lehetséges és legitim értelmezését képviselte, másfelől* viszont vélhetően még messze nem merítette ki a témában rejlő lehetőségeket, mert *szigorúan csak a MIÉP diskurzusának dokumentumait vizsgálta, s az intézménynek (gondoljunk példának okáért most a „becsületbíróság” szép intézményére) és a cselekvésnek a „beszédét” nem integrálta a mitologikus gondolkodásról szóló előadásába, holott – s ez a DPT projektumának talán legizgalmasabb része – a kutatás tárgyának ilyesfajta redukálása korántsem elkerülhetetlen.*

Éppen egy ilyen, totalizáló kutatási terv lehetne képes a nem-diszkurzív felfogások felől várható ellenvetések egy részét érvényteleníteni, hiszen adott esetben azt is megmutathatná, hogy értelmezési modelljeik, amelyekkel a politika nem-diszkurzív szféráit próbálják leírni, maguk is a DPT tárgyai, lévén a DPT egyfajta metaelméleti diszpozíció, amelyben a részvétel elve alapján a politikatudományok maguk konstruálják tárgyukat (mindegyikük erősen normatív abból a szempontból, hogy mit értenek politika alatt, mit várnak el a politikától).

Irodalom

- Balázs János (1958): *Sylvester János és kora*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Foucault, Michel (2001): *A tudás archeológiája*. (Ford. Perczel István.) Budapest: Atlantisz.
- Lederman, Leon (1995): *Az isteni a-tom. Mi a kérdés, ha a válasz a világegyetem?* (Ford. Vassy Zoltán.) Budapest: Typotex.
- Szabó Márton (2000): Beszélő politika – diszkurzív politológia (Előszó). In Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest: József Műhely Kiadó. 5–19. p.
- Welhammer Zsolt (2002): *„Diszkurzív” gyakorlat és politika – szöveghelyek a két világháború körüli évek magyar politikatudományából*. Kézirat.